

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1916

HÄFT. 1

KULTURHISTORISK-TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF
DR. GUSTAF UPMARK
MUSEETS-STYRESMAN

Arvid Ulrich, Plåt- och harneskmakareämbetet i Säter	I
W. Dalgård, Om linets odling och beredning	14
N. E. Hammarstedt, Elias, åskguden	21
Smärre meddelanden: N. E. H., »Ta jultuppen» och »sticka ur ögonen på skomakaren»; N. E. H., Klotformig sten använd för älfkult; Sven Ekman, En metkrok af trä, ännu använd i Småland; Utdrag ur äldre litteratur: Allmogeslöjd, företrädesvis i Halland, vid medlet af 1700-talet	30
Litteratur: N. Söderblom, Ur religionens historia, af N. E. H.	46
Notiser	48

Gäfvor till Nordiska Museet från landsorten insändas under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utöfvandet af landtliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntro-föremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Upppteckningar om lefnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkänedom.

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

Plåt- och harneskmakareämbetet i Säter.

Af

Arvid Ulrich.

De i Säter befintliga urkunderna rörande plåt- och harneskmakarne i Säter äro dels en protokollsbok, omfattande åren 1732—1778, 1835—1859, dels en i protokollsboken framför de egentliga protokollen intagen »Relation till Plåt- och Harnesk Makare Ämbetets i Sätters Stad Inrättning, som skedde åhr effter Christi födelse 1732 den 25 Julii», dels protokoll åren 1733—1743 från samma ämbetes gesällers sammankomster, dels slutligen en del kungabref rörande nämnda yrkesmän.¹

De af drottning Kristinas förmyndareregering för Sätters stad utfärdade privilegierna af den 8 maj 1642 innehöllo bland annat äfven värdefulla förmåner för upprättande af järnbruk m. m. Det heter nämligen i privilegierna »Uthj lijka måtto uplåta Wij vår Stadh Säter alla de Hyttor som uthi Strömmen dersammasthedes äro bygda och nu öde liggia och Under Oss och Cronan äre beholdne at upretta Jernbruk och allehanda andre nyttige Handtwerker Uthj; Dock Oss och Cronan förbehollen den Hyttan och Wärk, j hwilko myntningen plägar förrettas, så at wij densamma till vår och Cronones nödtorfft nu eller i framtijdhen måge hafwa att nyttia och bruka.»

Genom ifrågavarande privilegiebestämmelse fick Säter möjlighet att bli en industri- och handverksstad och har äfven under skilda tider haft att glädja sig åt en liflig verksamhet på industriens och handverkens, särskildt konstsmidets, område.

Ännu ser man i Säter mångfaldiga spår af utmärkt konstsmide från äldre tider. På portarna till ett stort antal hus finner man

¹ Dessa arkivalier tillhöra Sätters stad (utom gesällernas nämnda protokoll, som tillhöra borgmästaren A. Ulrich) och förvaras i rådhuset.

vackra, rikt utsirade portklappar, gångjärnsbeslag och lås, som ej sällan äro signerade. Äldre, vackra vindflöjlar på en del byggnader och prydliga kakelugnsluckor inomhus vittna äfven om forna tiders i staden hemmastadda konstskicklighet.

Några harnesk stå emellertid ej att upptäcka i Säter och det ehuru här funnits skickliga harneskmakare. När det första harnesket gjordes i Säter torde vara svårt att konstatera. Men det sista lär ha gjorts i början af 1800-talet åt vårt nuvarande konungahus stamfader, som då såsom kronprins enligt uppgift skall ha gästade Säter och därvid uttryckt en önskan, att ett Sätersharnesk skulle förfärdigas åt honom.

Men ingen af dem, som då ansågo sig äga rätt till titeln plåt- och harneskmakare, tordes på att förfärdiga ett harnesk åt kronprinsen. För att rädda situationen erbjöd sig då en skicklig lässmed vid namn Starnberg att göra ett harnesk och lär äfven hafva förfärdigat ett dylikt, som utfallit till vederbörande höge mottagares stora tillfredsställelse.

I ett i Sätters stads kyrka förvaradt, i tryck af Arvid Ulrich till större delen utgifvet manuskript om »Sätters Stad och sochn med dess Tillhörigheter år 1759 upptecknade af C. G. R.», under hvilken signatur dolde sig skolrektorn C. G. Roman i Säter, född 1709, död 1769, uppgifves, att år 1634 under biskop Rudbeckii visitation nämnas vid Säter hafva varit 91 hushåll, nämligen 42 »diverse» innevägnare, ifrån åtskilliga orter hitflyttade kopparslagare, 6 harneskmakare, 3 plåtslagare, 3 gårmakare, 2 järnsmeder, 2 spiksmeder, 3 klippare, 2 kratsvaskare, 1 blecksmed, 1 klingsmed, 1 bälgmakare, 7 timmermän, 3 beredare, 2 väktare samt 6 profosser eller fogdekarlar.

Ej mindre än 6 harneskmakare och 3 plåtslagare skulle alltså hafva funnits här år 1634, och den förut citerade »relationens» uppgift att här redan tidigare funnits ett »skrå och ämbete» i denna profession synes häraf bekräftadt.¹ Som här ofvan visats fann man sig emellertid af någon anledning föranlåten att år 1732 ånyo inrätta ett ämbete inom detta yrke.

¹ Bestyrkes äfven af uppgift i Ogiers dagbok för 22 febr. 1635: »vidare sågo vi harnesk och hjälmar uthamras», ed. S. Hallberg s. 74.

Enligt ofvan nämnda relation hade man »af gammalt efterminne, det fordom i Säter ett skrå och ämbete uti berörde profession varit inrättadt, under hvilket och alle andre smedsvärk i staden sig hyddat och hållit, men omsider igenom en olycklig vådeld kommit att aftaga och försvinna, sedan deras privilegier och skrifter uppbrunnit samt deras älderman plåt- och harneskmakaren mästare *Hans Ingelsson* med de öfrige gamle igenom döden afgått».

MICHAEL CROM, JOHAN NAISTRÖM, (eller NEISTRÖM), PETTER NAISTRÖM och MATHIAS HEDSTRÖM, som hvar efter annan under Arboga ämbete blifvit gesäller, hade sig alltmör och mer »perfectionerat», till dess de ändtligen den ena med den andra gjort sina lofvärda mästerstycken, Johan Naiström under Arboga ämbete, Michael Crom, Petter Naiström och Mathias Hedström under det privilegierade plåt- och harneskmakareämbetet i Stockholm.

JOHAN NAISTRÖMS mästerstycke, som bestod i »et dubbelt parad Harnesk pollerat, samt en Fyrugn och en Gåsspanna» blef uppvisat och gilladt för ämbetet i Arboga år 1725. Han blef älderman i Säter 1735 och dog 1741.

MICHAEL CROM och PETTER NAISTRÖM hade först anmält sig hos Arboga-ämbetet, men som de därstädes ej kunnat vinna något visst utslag, hvilka »stycken» de skulle göra, »utan allt stannat på tidsens utdräkt, hade de angifvit sig hos det privilegierade Plåt- och Harneskmakare Ämbetet uti Residence Staden Stockholm». Detta ämbete hade strax föreskrifvit dem deras stycken, nämligen hvardera »Skottfrij Officers Harnesk med rygg och bröst, samt pollerade Cofferter». Till bättre uppsikt härå affärdade plåt- och harneskmakareämbetet i Stockholm i mars 1725 hit till Säter mästare Olof Månsson Berg att vara »skådemästare».¹ Uti högaktade herr borgmästaren Groots närvaro stämplade Berg deras tillämnade stycken behörigen. Dessa berörde verk hafva de sedan med »besynnerlig» flit utarbetat efter nyaste modell samt kofferterna genom inbrutet arbete och inlagd mässing med Sätters stads och deras namn och årtal såsom ock handtag och svarfvade knappar, allt väl och nätt polerat.

¹ »Skådemästare» kallades den mästare som å ämbetets vägnar skulle öfvervaka att en gesäll själf och utan annans hjälp förfärdigade honom förelagt mästerstycke.

Till att så mycket mer kunna betaga Arboga ämbete deras missgynnande att vilja hindra dem uti ett så lofligt ändamål, har Michael Crom icke allenast väl fullgjort sitt föresatta stycke, utan ock vist prof af ett särdeles konststycke igenom en heldrifven och nedfogad bård runtomkring under locket på kofferten, hvarmed han inlagt beröm för sin färdighet och de bägge alltså hos berörde ämbete för duktige mästare ansedde blifvit.¹ Michael Crom blef Säterämbetets förste ålderman 1732 och dog 1735; Petter Naiström blef ålderman 1741, efter den ofvan omtalade Johan Naiström, och dog 1744.

MATHIAS HEDSTRÖM anmälde sig likaledes hos Stockholms ämbete år 1729. Han hade till mästerstycke gjort ett »Skåttfrit Harnesk» samt en järnkista med »nätt beslag och omlistningar», hvilka han samma år därstädes uppvisat. De approberades äfven »för et godt och beskedeligt Mästerstycke».² Hedström dog 1757.

När Michael Crom, Johan Naiström, Petter Naiström och Mathias Hedström »för fullkomliga mästare och embetsbröder voro antagna och hvardera sina mästerbref med beröm vunnit samt sig så multiplicerat, att de efter högstbemälde hans Kungl. Maj:ts skråordning den 27 juni 1720 sitt eget skrå inrätta kunde, hade de, till att afskudda sig det tvång och men, som Arboga Plåt- och Harneskmakare Ämbete dem alt stadigt påbörda velat, uti sistledet år 1731 begynt söka sig tillstånd och frihet till eget skrås inrättande, hvartill de jämte sin egen ansökning först vunnit den högt ärade magistratens i Säter benägna hjälp och rekommendation hos högvälborne herr baron och landshöfdingen salig herr Petter Danckwardt». Denne befordrade dem sedan så gunstigt med sin höga föreskrift hos Kungl. Maj:ts och Riksens högloflige Commerce Collegium, att högbemälde kollegium detta ärendet genast företog och sådant med Plåt- och Harneskmakare Ämbeten i Stockholm och Arboga communicerade, hvilka ämbeten däremot i förstone så protesterade med åtskilliga förevändningar, att här med någon tid kom att hvila.

¹ Enligt Stockholms Spiksmed- och Harneskmakare-Ämbetes protokoller i Nord. Museet uppvisades deras arbete för ämbetet den 5 okt. 1727, då de förklarades för mästare.

² Uppvisades den 17 juni 1730, då han erkändes såsom mästare. Stockholms Spiksmed- och Harneskmakareämb. prot. i Nord. Museet.

Då mäster Michael Crom sådant märkte, tog han saken å nyo an och dels själf skriftligen dels och i synnerhet genom korrespondens med sin »K:e Broder Kongl. Hattmakaren och Bisittiaren mäster Iohan Crom» uti Stockholm, som mycken flit där vid lade, så begick detta ärendet hos Kongl. Maj:ts och Riksens Commerce Collegium å sina och samtliga sina ämbetsbröders vägnar, att Kongl. Collegium äntligen behagade yttra sig, det deras ansökning vore billig och med Kungl. Maj:ts allmänna skråordning enlig, hvarför ock högbemälte Collegium genom utslag den 15 september 1731 behagade resolvera, det Sätters stads plåt- och harneskmakare var tillåtet därstädes få sitt eget skrå, låda och ämbete inrätta.

Den 3 februari 1732 trädde de fyra mästarna tillsammans hos borgmästaren Abraham Groot för att öfverlägga om ämbetets inrättande. Mäster Michael Crom blef vald till ålderman, Johan Naiström till äldste bisittaren, Petter Naiström till den yngsta och Mathias Hedström till »Ung Broder», hvarjämte borgmästaren själf lofvade att vara deras »Ämbetz Herre» och rådman Biörkander blef anmodad till »Notarius».

»Installationen» ägde sedan den 25 juli 1732 rum under stor högtidlighet. Den bevarade relationen lämnar en målande bild af hur det gick till. Först blef, Guds namn till lof och pris under spel och musik, »sungit» psalm 97: »Alt arbet är ju fåfängt här, hvar Gud» etc. Sedan hölls en oration af rector scholæ, herr Petrus Fridzberg, hvar af ett exemplar i ämbetslådan till »efterminne» är förvaradt. Därefter sjöngs psalm 101: »Sij huru godt och ljufligt är» etc. Sedan upplästes »höglöflige Kongl. Commerce Collegii höggunstiga resolution och tillstånd till detta skrås och ämbetes inrättande».

Därpå framträdde ämbetsbröderna, mäster Michael Crom, som för öppen låda under ämbetsherrns förestafvande med hand å bok aflade sin åldermans ed, samt mästarna Johan och Petter Naiström, som aflade sina ämbets- och bisittare eder, »hvarefter med lyckönskningar till hela 'Ämbetet' och hvar och en af 'Broderskapet' sammankomsten och förrättningen lycktades».

Den 30 december 1732 hölls uppå »Ämbetz huset» ämbetets första sammankomst.

Samma dag uppvisades för ämbetet ett ämbetssigill, som kostade 24 daler kopparmynt. Så vida detta sigill är detsamma, som sedan användes, så afbildas å sigillet en kunglig krona med två dalpilar under, en kista på fötter och en karl, som i ena handen har en hammare eller slägga och i den andra ett harnesk. Å sigillet läses: PLÅTSLAGARE. EMBETZ. SIGILL. I. SÄTER. Fig. 1.

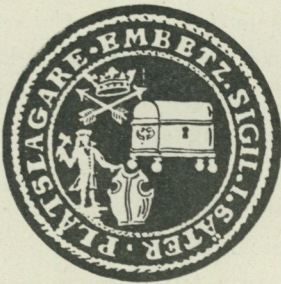

Fig. 1. Plåtslagare ämbetets i Säter sigill.

Den 1 januari 1733 »skedde» gesällernas sammankomst på »Plåt- och Harneskmakare Ämbetzhuset i Säther» under närvaro af bisittarne mäster Johan Naiström och mäster Petter Naiström samt notarien rådman Jonas Biörkander. Protokollet för sammankomsten innehåller bland annat, att

gesällerna besvärade sig det de hafva svårt för att göra någon sammankomst utan någon liten hjälp, efter de ej ännu kommit i stånd med sin inrättning, hvarpå dem blef lofvadt att undfå af ämbetet tolf daler kopparmynt. I Nordiska Museets skråarkiv finnes ett litet häfte i 4:o innehållande Plåt- och harneskmakaregesällernas i Säter artiklar, odat. (bilaga 1).

Vid ämbetsbrödernas sammankomst den 4 februari 1733 inkallades hammarsmeden Erich Andersson Sörman och tillsporades, om han ville åtaga sig att allt stadigt, när så påfordrades och nödigt vore, smida och bereda godt och försvarligt järn till plåt- och harneskmakareämbetets förnödenhet. I så fall ville ämbetet nu gifva honom »Stadspänningar». Sörman gaf sitt samtycke med försäkran att göra »sin högsta flit».

Den 17 mars 1733 hade ämbetet sammankomst uti krogfadern¹ mäster Petter Naiströms hus. Ämbetet hade sammankallats på »Äldt-Gesällen» Anders Croms anmodan. Vid sammankomsten upplystes om, att »Gesäll-Lådan» vore färdig. Föregående kväll hade gesällen Erich Runberg gifvit Anders Crom en örfil. Runberg, som äfven

¹ Krogfader kallades flerstädes den mästare som fått i uppdrag och åtagit sig att förestå gesäll-lådan och hysa till staden ankommande gesäller i sitt hus.

var tillstådes, såg saken på sitt vis och förklarade, att, som Anders Crom först öfverfallit Runberg uti dennes verkstad med »oanständiga ord», därvid Crom bland annat kallat Runberg för »Bönhas» och »Swinhund» samt, sedan de inkommit uti ålderman mäster Croms hus, fortfarit med dylik och annan otidighet, hade Runberg för sådant utfarande kommit af hastighet att gifva Crom en örfl.

Vidare besvärade sig Hans Michelsson Crom öfver, att Anders Crom hemma uti mäster Joh. Naiströms verkstad utan ringaste orsak kallat honom »Hundzfött» och »owetting» med mera.

Den 1 juli 1735 förordnades af magistraten i Säter rådmannen Johan Naiström till ålderman efter Michael Crom som affidit. Vid ämbetets sammankomst den 6 augusti 1735 tillönskades honom »mycken lycka och välsignelse».

Lärodrängen Johan Persson ifrån Norrberke och Bommersbo, som stått i lära 3 år hos ålderman mäster Johan Naiström, erlade vid ämbetets sammanträde den 28 september 1735 2 daler silfvermynt till lådan och blef för gesäll utskrifven med förmaning att föra sig vackert och beskedligt an, som en gesäll anstår.

Å nämnda sammanträde anmälde sig verkgesällen Erich Nordberg, som förestått framlidne åldermannen Michael Croms verkstad att vilja göra mästerstycke och »Conservera Änkiohuset», d. v. s. gifva sig med enkan.

Vid sammanträdet den 11 november 1737 skedde ombyte af krogfader. Sedan äldste bisittaren mäster Petter Naiström, »för detta Gesällernas Krog Fader» låtit förstå sig ej längre kunna hafva dess låda i sitt hus och dem betjäna, inkommo de här nu varande gesällerna Nils Sätermark och Anders Persson Naiström, begärande, det ämbetet ville någon annan mästare i dess ställe förordna, då mäster Sven Naiström blef utnämnd att hädanefter vara deras krogfader.

År 1737 den 26 december höll gesällskapet sammankomst uti »Krog fadren» mäster Sven Naiströms hus. Protokollet för sammankomsten nämner bland annat, att gesällskapet nu efter ämbetets utslag af den 12 sistlidne hujus kommit att ombyta krogfader och alltså »igenom Spehl och wanlig Ceremon» transporterat lådan med

hvad mera dess tillbehör till dess nu varande krogfader och »Gessäls Härberge» hos mästare Sven Naiström.

Nedan förtecknade personer hafva enligt för mig tillgängliga källor under årens lopp blifvit mästare vid plåt- och harneskmakare ämbetet i Säter.

SVEN NAISTRÖM, mästare 4 december 1734; mästestycke: en fyrugn och en kakelugnsdörr. Var ålderman 1744—63 och dog på 1770-talet; enkan omtalas 1776.

ERICH NORDBERG, mästare 13 december 1735; mästestycke: ett paradharnesk och en fyrugn. Blef rådman och synes hafva dött 1741.

LARS AHLSTRAND, mästare 25 maj 1738; mästestycke: »1:mo En pollerad Kakelugnsdörr med wälder Ram omkring, 2:do En Fyrugn och 3:tio En Gåsanna.» Lars Ahlstrand dog 1749.

NILS SÄTHERMARK, mästare 2 mars 1739; mästestycke: en kakelugnsdörr, en fyrugn och en aflång panna »med pucklor och fötter der under». Synes hafva dött 1765.

HANS MICHELSSON CROM, mästare 8 maj 1741; som mästestycke hade han förelagts att göra »en wacker Sirat med Krona och dahlpijlar uti, uppå Skårstenen öfwer Stadzens Rådstuga». Då det förelagda mästestycket den 8 maj 1741 granskades, befanns det vara »med en besynnerlig snäll invention sammansat och utarbetat».

En nuvarande vindflöjel på stadshotellets i Säter annex torde möjligen utgöra kvarvarande rester af ofvannämnda »sirat». Hans Michelsson Crom blef ålderman 1763 samt rådman i staden och dog 1784.

ANDERS PERSSON NAISTRÖM, mästare 8 augusti 1741. Hans mästestycke bestod uti »ett parad harnesk af Rygg och Bröst, samt en Gåsanna». Han lefde ännu 1784.

JOHAN PERSSON RISBERG, mästare 24 september 1743. Han behöfde icke göra något mästestycke, »enär han icke allenast lärt denne profession här wid Ämbetet, under ålderman Sahl:e Johan Naiströms manuduction, utan ock warit en otta åhrs Gessäll, sedan han år 1735 d. 28 Sept:r här wid Lådan blif:t utskrifwen, så at Ämbetet om des färdighet kan giöra sig försäkrad». — Lefde 1757.

JOHAN BROLIN, mästare 28 april 1744; mästerstycke: en med mässing öfverdragen kakelugnsdörr med välдер ram samt en gemenare innan för på samma hakar och en väl arbetad fyrugn. Hans enka omtalas i protokoll 19 januari 1771.

HANS PERSSON NAISTRÖM, mästare 21 april 1746; mästerstycke: en fyrugn och en gåsanna. Död 1774.

MATHIAS NORDSTRÖM, mästare 21 april 1746; mästerstycke: en anlupen kakelugns dörr med välдер ram omkring och en lång panna med lock. Död 1763.

JACOB CROM, mästare 1 december 1750, blef ålderman 1784 samt rådman.

PETER NAISTRÖM, mästare 1 december 1750 och lefde ännu 1784.

JONAS AHLSTRAND, mästare 26 mars 1753; synes hafva öfverflyttat till Linde och dött omkring 1767.

FRIEDRICH SCHUBERT, mästare 25 juni 1757; mästerstycke: en kakelugnsdörr, en fyrugn och en kringpanna med lock; lefde ännu 1784.

ERIC WESTERSTRÖM, mästare 23 juni 1760; mästerstycke: en kakelugnsdörr, en fyrugn och en kallpanna med lock; lefde ännu 1784.

PAUL PAULSON SCHLORF, mästare 4 januari 1764. Öfverflyttade till Linde och omtalas sista gången 1767.

NULAS SÄTHERMARK, mästare 4 januari 1764, men nämnes sedan icke.

ANDERS CROM, mästare 5 januari 1765 och lefde ännu 1778.

JOHAN CALLSTEN, mästare 1 juli 1765; omtalas sista gången 1778.

JACOB NAISTRÖM, mästare 27 juni 1775; mästerstycke: en kista af plåtar; lefde ännu 1784.

Hans mästerstycke är säkerligen en i Sätters Rådhus befintlig järnkista, å hvilken öfverst på vänstra sidan står att läsa »Sæthers», öfverst på framsidan »stads cassakista», öfverst på högra sidan »1775» och ofvanför låset på framsidan: »Hans Iacob Nayström». Fig. 2.

ANDERS FORSGREN, JOHAN HEDBERG och ANDERS FRÖBERG uppvisade den 3 juli 1775 sina mästerprof och blefvo samma dag mästare; alla tre omtalas 1778.

Protokoll mellan 1778 och 1835 saknas. I en förteckning öfver mästare i plåt- och harneskmakareämbetet från år 1784 omtalas utom några af de ofvannämnda äfven NILS NAISTRÖM, PETER SÄTHERBERG och NILS WENYARDT.

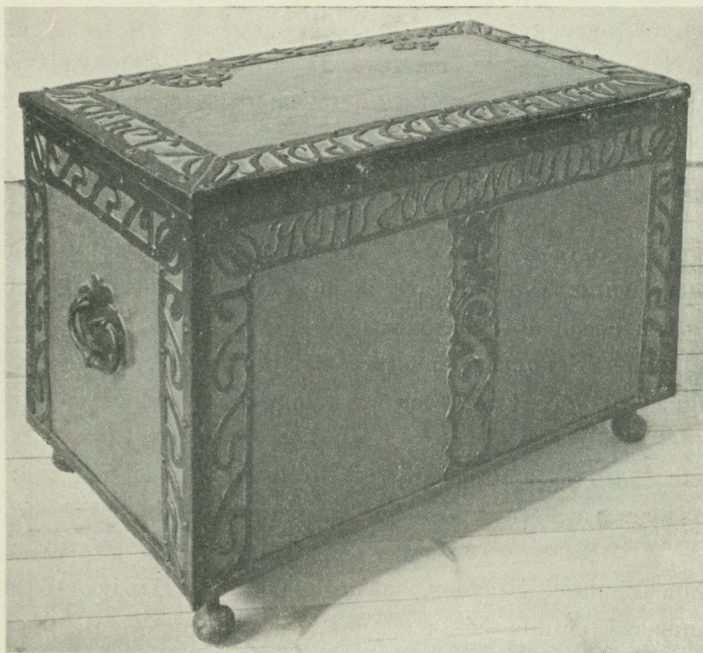

Fig. 2. Kista af järn,
å Sätters rådhus. 1775. Förfärdigad af Jakob Naiström.

Protokollet för den 29 april 1835 upptager följande mästare:
ANDERS ÅHS, ålderman, död 1838.

A. STARNBERG, klensmed, sista gången nämnd 1845.

L. E. BERGSTRÖM, plåtslagare, blef ålderman 1839 och lefde ännu 1859.

O. F. BERGSTRÖM, plåtslagare, lefde 1859.

C. G. HALLBERG, plåtslagare, sista gången omtalad 1838.

CARL WESTBERG, mästare 4 januari 1838. Den 30 september 1837 förevisade han för ämbetet ett mästestycke, bestående af en kakelugnsdörr och en kringpanna med lock, af hvilka kakelugnsdörren

alldeles kasserades såsom disproportionerad och illa arbetad. Däremot godkändes pannan, ehuru den icke var ämbetet fullkomligt till nöjes. Och skulle det åligga Westberg att, innan han kunde vinna inträde i ämbetet förfärdiga en ny renslipad kakelugnsdörr med ram. Den 4 januari 1838 föreviste Westberg inför ämbetet sitt ånyo förfärdigade mästerstycke, bestående af en renslipad kakelugnsdörr med ram. Detta stycke antogs för godt. Carl Westberg lefde ännu 1849.

JONAS TÖRNGREN, mästare 3 december 1839; sedan han i Norrköping gjort mästerprof, bestående af ett par dubbla kakelugnsdörrar och en polerad lackplåt. Jonas Törngren synes hafva varit den siste som i Säter kreerades till mästare inom detta yrke. — Han bodde 1844 i Norrköping och nämnes sista gången 1845.

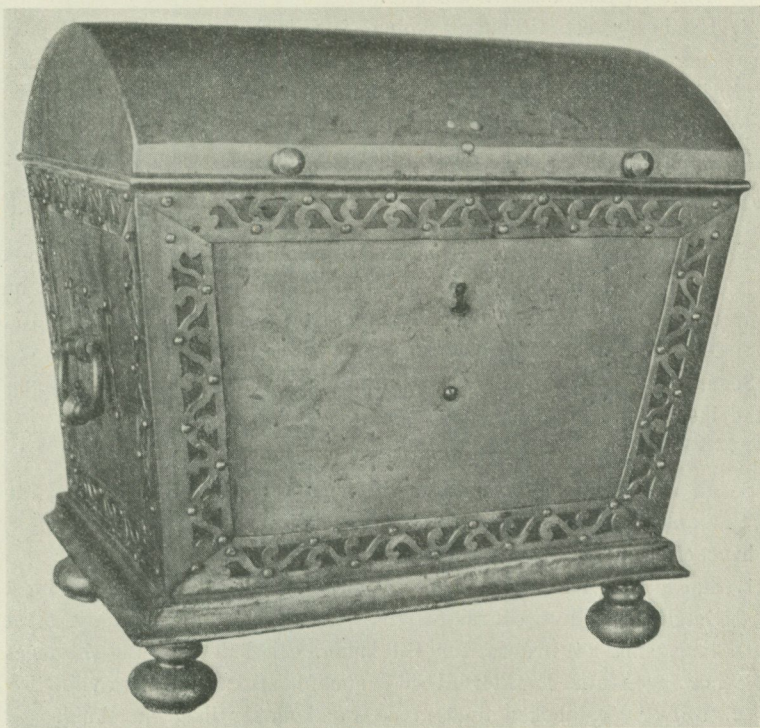

Fig. 3. Kista af järn från Säter; sign. PETER NAISTRÖM. A. 1727.
Tillhör amanuensen Erik Wettergren, Stockholm.

Bilaga 1.

»Plåt- och Harneskmakare gesellers Artiklar och Reglor.»

När Gesellerne äro församlade öppnas lådan då följande omfrågor sker ifrån den äldste till den yngste Gesellen.

1. Till det första intet vet jag annat än ära och godt.
2. ifrån det första till det andra intet vet jag annat än ära och Godt.
3. ifrån det andra till det Tredje intet vet jag annat än ära och godt.

Vid Gesälsgöringen skall följande Punkter Upläsas.

- N:o 1. Eder begäran lærer väl vara att blifva Gesäll.
2. Jag vil ej annat förmoda än att i ären Lösgifven vid ämbetet och Mästare lådan.
3. I lærer och förmodeligen hafva penningar hos eder att betala den afgift Gesäls lådan tillkommer.
4. Hvad för ett tillnamn skolen i vilja begära antingen i själf tager eder namn hvilket kostar eder penningar eller och om lådmästarena tillika med Gesällskapet det utnämner så vill man vara eder derutinnan tillviljes och eftertänka hvad för et tillnamn i kunnen få.
5. Sedan i nu ärlagt vad i vederbör vill jag å samtliga Gesällskapets vägnar eder påminna att alt hvad som händer och sker vid öpen låda, att det af eder må blifva förtegat och i hållen det såsom i intet viste deraf, lått och äfven se att när någon högtid eller Söndag infaller att i då flitigt och i god tid infiner eder uti Herrans hus att upbygga eder Christendom. dernäst att i är flitigt och trogen uti eders Mästares arbete så välsignar Gud edert förehavande.

Sedan upläser lådgesellen Artiklarna för den unga Gesällen inna skå-larna drikes.

Plåt och Harneskmakare Gesellernas Artiklar.

Sedan vi nu blifvit församlade, vill jag efter som städse öffligt och vant varit, följande Artiklar Gesällskapet kundegjöra på det att hvar och en må veta hvar efter han sig skall rätta och skicka.

1. Skola Gesellerna en gång hvartfjerndedels år på kallelse ifrån låd-Geseln enhälligt och skickligt å herberget sammankomma att betala hvar sina 24 Öre hälften till lådan, och hälften deraf till laget, och må ingen utan laga förfall vid sammankomsten ute blifva vid 3 Dr bötr.
2. Blifver Skuldboken upläsen då var kommer ihåg sin skuld.
3. Skola tre redliga omfrågor gå öfver hela laget hafver den ena något emot den andra han gifve det då tillkänna eljäst hafver han det till sin egen skada förtegat.

4. Om någon vid öpen låda svär eller bannas det må vara af ondska eller elak vana böte för hvarje ed 24. Örn och för annat oskick efter omständigheterna.
5. Skule någon under Sammankomsten med slagsmål eller annat sätt förordsaka någodt väsende och buller böte så mycket som i laget är inslutit.
6. Om någon med otidighet eller hvad sätt det vara skulle ofreda de tillförordnade lådmästare böte dubbelt emot hvad ofvanför utfäst är.
7. Uprepar eller talar någon på en förlikt eller annars afjord sak plikte för sin orolighet 6 mark sker det på öppen gata eller krog böte dubbelt.
8. kungör någon det som innom lyckta dörrar varder beslutit eller öpper för dem som tvista vilken varit med eller mot plikta en daler.
9. Spille någon öl eller vin betale skadan och böte desutom 16 örn.
10. Skall det åligga var och en af detta Geselskap att så utom som inom sammankomsten ärbart och skickeligit sig upföra och ej i Sådanna samqväm eller ställen begifva sig, som Geselskapet till hvanheder lända kan, hvar och en som häremot bryter böte efter som upförande varit.
11. Yngsten går de bud och ährender som lådGeselln å Geselskapets vägnar befaller trekas han dervid böte sina 6 mark.
12. LådGesellen som årligen väljes, så framt Geselskapet med den förra icke åtnöjes, bör hålla lådans handlingar i god årdning, och vid anfodran af Geselskapet redo derföre visa, eller stånde för efterlåtenheten till ansvar.

Sedan Presenteras välkomning med följande tal.

Detta skall vara eder välkomning samt lyckönskans skål och vil jag icke annat förmoda än att i hädanefter under Geselsåren eder så upföra, att det kan lända eder till vidare befodran att såsom i nu gådt ifrån Pojke till Gesäll ståndet, att engån må komma derifrån till mästare ståndet hvartil önskas eder alsköns lycka samt Herrans milderika välsignelse.

Jag har den äran drika

1. Nya Gesellens Välkommi samt lykönskans skåhl.
2. Ämbets Herns skål.
3. Ålderman och Bisittarens skål.
4. Lådmästarens skål.
5. när och frånvarande Mästarens skål.
6. nya Gesellernes Lärmästare, samt Lärmästarinnors skål.
7. samteliga Geselskapets skål.

Dessa skålar böra drikas med Välkommi och intet med Glas.

Om linets odling och beredning.

Några anteckningar från Djura kapellförsamling, Kopparbergs län.

Af

W. Dalgård.

Linodling har af gammalt ägt rum i Djura och angränsande trakter. Hvarje gård hade förr sin linlott, och linet därifrån skulle räcka hufvudsakligen för det egna behovet, hvarjämte ett bestämdt kvantum af det häcklade linet årligen tillföll prästen. Försäljning eller utbyte af lin har däremot ej i nämnvärd grad ägt rum. Numera ser man endast här och där någon mindre linåker, men i de gårdar, där linodling fortfarande bedrifves, försiggår beredningen i sin helhet ungefär som förr i tiden. I några mindre detaljer, som möjligen kunna vara af intresse, ha dock förändringar ägt rum, hvarför jag förlagt denna beskrifning några årtionden tillbaka i tiden.

Sådden af linet ägde under normala år vanligen rum i medio af maj, dock hellre under senare än förra delen af vårsådden. Det var i allmänhet en mindre del af någon korn- eller hafreåker, som reserverades för linodling. Man kunde då så linet samtidigt med vårsåden och sedan harfva öfver det hela på en gång. När man sådde linet, hade man vanligen linfröna i en mindre korg af trä, en s. k. lop (*lop*), som hölls i vänstra handen, under det att man med den högra tog en nypa undan för undan och kastade ut försiktigt för att sådden skulle bli så jämn som möjligt och för att linfröna ej skulle falla utom det utstakade området. Före sådden skulle man emellertid undersöka om fröna voro dugliga till utsäde, hvilket tillgick så, att man tog några frön i handen, spottade på dem och se-

dan förde dem till örat. Gåfvo de då ett fräsande ljud ifrån sig, voro de som sig borde. Var detta däremot ej fallet kunde de ej användas som utsäde.

Linnet blef sedan i allmänhet färdigt att upptagas något före sädesskörden. Tiden för linskörden kunde dock variera rätt mycket, allteftersom man fäste hufvudvikten vid att få extra fint lin eller fullmoget frö. I förra fallet ägde skörden oftast rum redan före midten af augusti månad, i senare fallet fick linet vanligen stå kvar till tiden för hafreskörden, ofta ända framemot midten af september. Någon gång under särskildt tidiga år kunde det äfven hända, att linet blef färdigt att upptagas redan före Olof, d. v. s. i slutet af juli månad. Man hann då röta det samma sommar, hvilket annars ej var fallet. Det ansågs moget, när det hunnit »basta» (*bàsta*), d. v. s. när tågorna blifvit så starka, att man kunde lösgöra dem i ena ändan af strået och sedan draga af dem utefter hela strået, utan att de brusto. Upptagandet af linet skedde alltid för hand. Detta gick så till, att man ryckte upp några strån undan för undan och lade samman dessa, tills man fick en hand full, ett s. k. näftag (*nävtag*). Sex sådana näftag lades därpå tillsammans i sieksack med rotändarna ofvanpå hvarandra och sammanbundos med några linstrån. Man fick så en tissa (*tisa*). Sedan allt linet uppsamlats i tissor, sattes det upp till torkning. Detta skedde antingen genom att hänga upp tissorna på en hässja, vanligen endast på tre stänger, eller genom att »snesa» dem, hvarvid man först reste en tissa mot snesen (en i marken nedstucken stör), band fast axänden vid denna och därefter trädde på ett antal tissor, liksom man ännu förfar vid snesning af hafreband.

Så fort linet torkat, skulle det repas (*dra-ta-knåpan*). Härvid begagnade man sig af en linkam (*långkam*), ett med järntaggar försedt, kamliknande instrument, fig. 1. Replingen ägde rum antingen på åkern invid hässjan eller vanligen på ett ladugolf eller annan jämn plats, där fröhusen lättare kunde hopsamlas. Linet bands därpå åter samman, men då i större knippen. Äfven fröhusen tillvaratogs omsorgsfullt och förvarades under hösten och vintern i härbret. Först på våren, strax innan sådden ägde rum, kaflade man

med en vanlig brödkafle ur fröna, ty dessa höllo sig lättare friska, om de fingo ligga kvar i fröhusen öfver vintern. Själftva fröhusen

Fig. 1. Linkam
med årtalet 1695.
Nord. M. 97 152.

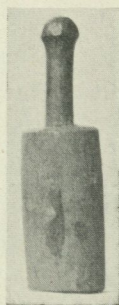

Fig. 2. Linklubba.
Nord. M. 14 684.

blandades sedan i »brässler» (*brässler*, ett slags sörpa) åt kreaturen, företrädesvis korna. Vid repningen följde alltid något lin med fröhusen. Dessa skulle därför risslas. Hvad man då fick kvar i risslet, kallades »slark» (*slark*). Vid en del af slarkstråna kunde det hända, att fröhusen sutto kvar. Man plockade då omsorgsfullt ur dessa strån, virade ihop dem till små tappar och lade dem sedan i krubban åt getterna, hvilka därvid åto upp fröhusen, men lämnade stråna orörda. Man tog sedan bort dem och lade dem tillsammans med det öfriga slarket för att därefter röta detta på samma gång som linet. Sedan slarket bråkats och klubbats fick man däraf »slarkdön» (*slarkdön*, jfr nedan). Vid klubbningen vek man ihop slarket till tappar, lade en sådan på en stadig stol el. dyl. och bearbetade den med en klubba, fig. 2, eller en tråkloss, tills man fått den så tunn som möjligt, hvarefter den åter veks samman och klubbades. Detta upprepades sedan, tills man fått bort det mesta möjliga af agnarna. På samma sätt tillgick den nedan omnämnda klubbningen af dönet.

Efter repningen kom rötningen. Därvid lade man ut linet på en slagen äng, strå vid strå, och där fick det sedan ligga 2—3 veckor. Om det icke under denna tid hunnit röta tillräckligt, eller om man fruktade köld eller annan skada, kunde man forsla hem detsamma och lägga ut det inomhus t. ex. i ett obegagnadt kobås el. dyl. och där öfvergjuta det med vatten under ett par dygn för att åstadkomma tillräcklig rötning. Rötning i vatten förekommer däremot i denna trakt mycket sällan. Under

normala förhållanden räfsade man försiktigt ihop det och lät det torka en stund i solen, hvarvid man reste upp obundna linknippen emot hvarandra på åkern. Därefter band man det åter i knippen förmedelst medförda råghalmsband, forslade så hem det och placerade det inomhus, till dess man blef i tillfälle att ånyo bearbeta det-samma.

När skördearbetet var öfver, skulle linet bråkas. Dessförinnan torkades det i en torkstuga (*tåstuga*), hvarvid det restes upp obun-

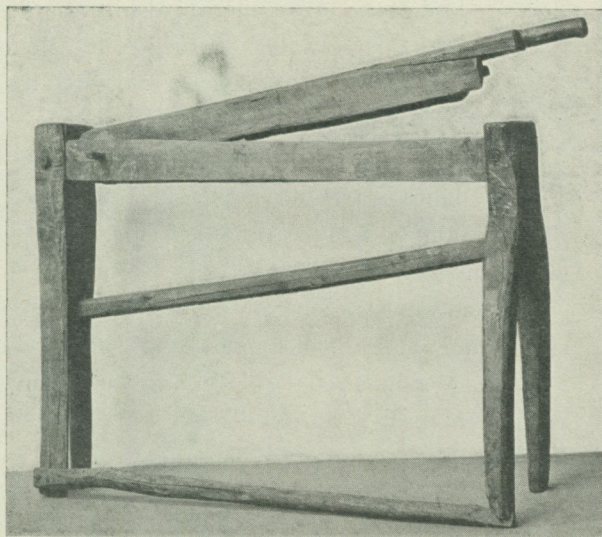

Fig. 3. Linbråka. Nord. M. 95 765.

det längs väggarna såväl öfver som under lafven. Sedan det så fått torka under ett dygn eller något mera, ägde bråkningen rum i torkstugusvalen, då äfven männen fingo hjälpa till, eftersom arbetet var mycket ansträngande. Härvid begagnade man sig af en handbråka (*bråk*), fig. 3. Den var helt och hållet af trä och bestod af en med fötter försedd tråkloss med tre uppåtriktade kanter, mot hvilka svarade två kanter på ett handtag, och när så handtaget pressades ned, sönderbrötos linagnarna mellan dessa kanter. Då man sålunda presat en dryg hand full, drog man ur några strån, virade omkring

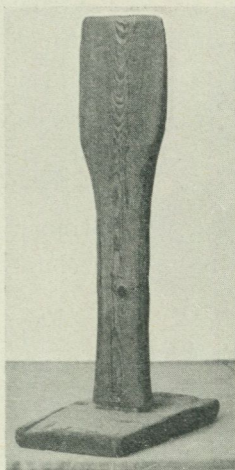

Fig. 4. Skäktstol.
Nord. M. 109 676.

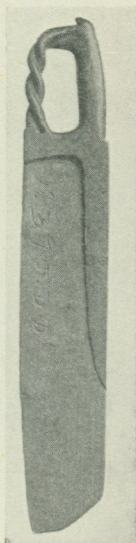

Fig. 5.
Skäktträ
med årtalet
1837. Nord.
M. 12 430.

dessa på midten och fick så en bråkfättja (*bråkfæjfa*). Dessa räknades i tjugtal, och 20 tjug beräknades vara dagsarbete för 10 skäktare. När man avslutat bråkningen lades fättjorna in i torkstugan, där de fingo ligga på lafven öfver natten. Äfven bråkagnarna tillvaratogos och användes som strö (*strø̀bys*) under kreaturen.

Följande dag ägde skäktningen rum, då kvinnorna från flera gårdar samlades till ett s. k. skäktkalas, hvarvid de bjödos på alla målen. Den, som först fick sitt lin skäktadt, fick sedan hjälpa till i en annan gård, till dess alla fått detta arbete undanstökadt. Detta kallades att »byta i hop sig» (*bit-hóp-sæ*). Skäktningen ägde i allmänhet rum i torkstugusvalen, men om denna blef för trång på ladulogen eller vid gynnsam väderlek någon gång ute i det fria. Vid skäktningen begagnade man sig af skäktstol (*fæktstol*), fig. 4, och skäktträ (*fækt-træ*), hvilka ibland voro rätt vackert utsirade. Särskildt var detta fallet med skäktträet, hvilket hörde till de saker, som en brud skulle medföra, då hon flyttade till sitt nya hem. Det bestod af en tunn träskifva med handtag, fig. 5. Skäktstolen utgjordes af en uppåt bred men tunn träskifva, placerad på en fot. Med vänstra handen höll man linet öfver skäktstolen, under det att man med den högra svängde skäktträet. Man redde först ut linet och letade fram de agnrikaste tottarna, hvarefter man lade det på skäktträet och slog ur agnarna. Därvid stannade dock längst ned på linet, som man höll i handen, en del agnar och sämre lin, som man plockade ur och lade i en hög vid sidan. Detta kallades »långdön». Då man sålunda skäktat ur bråkagnarna ur ett par fättjor, band man i hop hvad man då fick kvar till en

linhässla (*linhæll*). På kvällen, när man slutat skäktingen, risslades bråkagnarna. Det som blef kvar i risslet kallades »dön» (*dön*), hvilket på riksspråk väl närmast kan återgifvas med affallsblånor. Dönet klubbades sedan för ytterligare bortrensning af agnar, hvar efter det kardades och spans. Äfven de agnar, som gingo igenom risslet, tillvaratogos och användes som fyllning vid rappning mellan stockarna inomhus, när man skulle sätta upp tapeter, väggmålningar o. d.

Då man afslutat skäktingen, återstod häcklingen af linhässlorna. Men som man under resten af hösten var upptagen af tröskningen, fick vidare bearbetning af linet anstå tills längre fram. Det var i allmänhet först efter julen, som häcklingen ägde rum. Man höll därvid till i fähuset (*fæhsæ*), och kvinnorna i gården förrättade oftast arbetet utan främmande hjälp. Häcklan bestod af ett bräde, som på midten hade en cirkelformig upphöjning besatt med järntaggar, fig. 6. Ena ändan af detta bräde höll man i handen, under det att den andra var fastbunden vid en bänk eller ett säte. Genom häcklingen skildes blånorna (*to*, *tø*) från linet. Om arbetshjälpen räckte till, fördelades arbetet vanligen på tre personer. Den första hade då till uppgift att häckla ändarna af linhässlan. Det som frånskildes, kallades tullto (*tultø*)

och utgjorde den sämsta sortens blånor. Den andra häcklade längre in på hässlorna, och den tredje, som vanligen hade en finare häckla, sluthäcklade det hela. Den andra sades häckla väfte (*vævtæ*) och den tredje varp (*varp*). Sedan man afslutat häcklingen, snodde man ihop det egentliga linet till s. k. lintappar. Tulltoet vek man ihop till tulltotappar och det öfriga toet till resp. väfttappar och varptappar.

Den vidare behandlingen af linet och blånorna hör väl närmast hemma under kapitlet spånad och väfnad. Jag vill här blott nämna något om deras användning. Det egentliga linet kom naturligen att begagnas hufvudsakligen i finare väfnader. Hit hörde först och

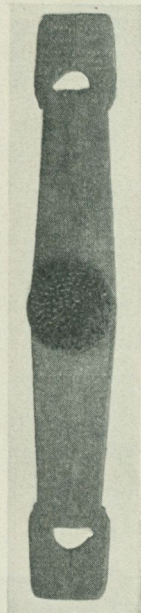

Fig. 6. Häckla med årtalet 1729. Nord. M. 17 349.

främst den s. k. läsväfven (en sorts drällväf), hvaraf Djura och närliggande trakter utbildat synnerligen praktfulla mönster. Häraf gjorde man sedan hattar (hufvudbonad för gifta kvinnor), hufvud- och halskläden, dukar, finskjortor, m. m. Linet användes äfven som ränning i kjol- och förklädesväf. Det finaste linet tvinnades dessutom till tråd. Af blånorna fick man, som förut nämnt, tre olika slag. De finaste användes till ränning och mellansorten som inslag i blångarnsväfnader (blaggasväf, toväf), den sämsta sorten, det s. k. tulltoet, däremot som ränning i dönväfnader (dönvarp), därvid ofta blandad med långdön. Affallsblånorna (dönet) blefvo äfvenledes af tre slag. Slarkdönet och långdönet räknades dock ofta som ungefär likvärdiga. Alla tre slagen användes som inslag i de gröfsta väfnaderna (dönväf), af hvilka förfärdigades täcken (hvarvid dönet dock blektes och blandades med kalkhår), dönsärkar, garnsäckar m. m.

Sist några ord om linfröets användning. Utom till utsäde begagnades det i huskurer. Kokadt linfrö lades på svullnader och gafs åt kreaturen vid vissa sjukdomar, särskildt vid s. k. mångfallssjuka. Under nödår, då endast hafre fanns till brödföda, blandades afkok på linfrö i degen, för att brödkakorna vid torkningen ej skulle falla sönder.

Fig. 7. Linet skäktas.

Elias, åskguden.

Ännu ett tillägg till »Olsmessa och Torsblot».

Af

N. E. Hammarstedt.

Väl kännande bristfälligheten i mitt material inser jag emellertid samtidigt, huru små mina utsikter äro att från den för mig tyvärr otillgängliga ryska folksedslitteraturen förkofra detta. Jag vågar därför att med det knappa förråd af uppgifter, som står mig till buds, till de utkast om S:t Olof och Tor, hvilka jag förut i denna tidskrift publicerat,¹ här foga ännu ett sådant. Detta står dock icke egentligen i direkt samband med S:t Olofskulden utan är fastmer egnadt att såsom en parallell eller sidogren fastställa den-
nas väsen och läggning.

Såsom bekant infaller hos ryssarne Eliasdagen icke, såsom hos oss, på den 17 april utan på den 20 juli — alltså åtta dagar före vår Olsmessa. Emellertid har — måhända på grund af sydligare klimatförhållanden — den 20 juli, Eliasdagen, erhållit samma vär-
dighet af skördehögtid som hos finnarne och hos oss den 29 juli, Olofsdagen. Enligt den ryske bonden »gör profeten Elias slut på sommaren och begynner skära säden».² Elias är skördens helgon eller skyddspatron. Men Elias är äfven den grekisk-katolska åskguden eller åskhelgonet. Denna uppfattning ansluter sig i själfva verket så förvånande nära till den bibliska framställningen, att man måste antaga en medveten afsikt i förläggandet af just den ebreiska profetens namn till skördetiden. Enligt första Konungaboken k. 17

¹ Fataburen 1915 s. 32 ff. och s. 89 ff.

² Yermoloff: Der Landwirtschaftliche Volkskalender, Leipzig 1905, s. 326.

v. 1 samt k. 18, hvarmed må jämföras Lukasevangeliet k. 4 v. 25 och Jakobsbrevet k. 5 v. 17, förmådde Elias framkalla och återhålla regn. Äfven behärskade han ljungelden, »elden från himmelen» såsom ses af första Konungaboken k. 18 v. 38 och andra Konungaboken k. 1 v. 9 ff., och hans hädanfärd från jorden skedde enligt denna senare bok k. 2 v. 11 på en brinnande vagn, dragen af två flammande hästar.

Det synes i allra högsta grad sannolikt, att, såsom senast Schrauder framhållit, Elias mycket tidigt inom den kristna kyrkan, och väl äfven i Orienten, inträdt såsom en företrädare för en hednisk gud. Den äldsta forngermanska diktningen sammanställer, såsom Grimm påvisar, Elias och den hedniska åskguden. Enligt Gylfaginning (k. 50) dödar Tor vid ragnarök midgårdssormen men faller själf, dödad af dennes gift. Enligt den på 800-talet författade tyska dikten Muspilli besegrar Elias vid världsundergången Antikrist men erhåller själf svåra sår. Hvilkendera af de två dikterna det är som ger den ursprungligare framställningen har här föga att betyda: hufvudsaken är att Tor och Elias motsvara hvarandra.

Såsom sagdt infaller i Ryssland Elias' dag på den 20 juli. Detta är äfven förhållandet i den tyska almanackan likasom ock i den danska och åtskilliga andra. Äfven hos oss betecknades under 1600-talet den 20 juli såsom Elias' dag, och det är först med 1700-talets ingång som man börjar förlägga Eliasdagen till den 17 april, alltså, märkligt nog, nära eller vid det gamla sommarhalfårets ingång. Emellertid synes Elias på det hela taget hafva varit ett i äldre tid för de germanska folken eller åtminstone för oss nordbor främmande kalenderhelgon, hvilket icke på något sätt inverkat på vår folkåskådning och folksed. Gå vi till de medeltida kalendarierna saknas ock i dem profetens namn alldeles, och detsamma är äfven förhållandet, för så vidt jag kunnat finna, med 15- och 1600-talens psalmbokskalendariet. Icke heller har jag anträffat någon beteckning för profeten å vare sig svenska, norska eller estniska kalenderstafvar. Elias synes således vara ett sent i vår kalender inkommet namn och i hvarje fall ett namn, hvarvid ingen särskild bemärkelse anknutits.

Det är ock icke på germanskt utan på slaviskt och af slaviskt inflytande påverkade områden som Elias framträder såsom på en gång årsväxtens och årsfruktsamhetens och samtidigt regnets och åskans gedom eller helgon. »S:t Eliasdagen, den 20 juli, när helgonet ofta höres dånande fara omkring i himmelen med sin eldvagn», säger Mackenzie Wallace, anförande ett ryskt talesätt.¹ Äfven hos magyarerna betraktas Elias såsom åskans herre, såsom dunderaren och blixtraren; dock kallas själfva ljungelden »gudspilen» (istennyila).² Åskhelgonet Elias' hedniska ursprung tyckes ock påtagligt angifvas af en magyarisk sägen, att Elias är skapad af djäfvulen, men väckt till lif af vår herre. Äfven hos ingrerna sammanställes Elias med åskans gud. »Helige Ukko, nådige fader, Elias, du helige herre, kom snart och besök oss!» lyder en i Ingermanland gjord uppteckning.³ Ja, ända bort till burjäterna har uppfattningen af profeten Elias såsom en på en blixtrande vagn farande åskgud spridd sig.⁴ Det har tydligen varit en trossats, som haft goda förutsättningar för att slå rot.

Hos Yermoloff anträffas följande ryska bondeuttryck och ordspråk, som beteckna Elias såsom väderleksgudomlighet: »Elias, profeten, far omkring i en vagn på himmelen», »profeten Elias försätter i fruktan», »Elias tillbakahåller med ett enda ord regnet eller låter det falla», »Elias behärskar ovädret, Elias skänker bröd».⁵ Från det invid Ladoga liggande guvernementet Olonets anför Schrader följande böner: »Nådige profet Elias, lugna den hiskliga stormen och skänk oss ljuf dagg!», samt särskildt på Georgsdagen för boskapen: »Nådige profet Elias, bevara min boskap och håll den öfver sommaren vid hälsa, så lofvar jag dig till din stora högtidsdag en tjur eller en gumse.»⁶ Det förtjänar påpekas, att Georgsdagen, den 23 april, enligt rysk folkuppfattning är sommarens ingångsdag, likasom hos oss Tiburtiusdagen, den 14 april, eller Valborgsdagen, den

¹ Mackenzie Wallace: Ryssland. Stockholm 1877, s. 84.

² Wlislocki: Volksglaube u. relig. Brauch der Magyaren. 1893. s. 105; 62; 93.

³ K. Krohn i Finnisch-Ugrische Forschungen IV. s. 236.

⁴ Bastian: Geographische u. Ethnologische Bilder. 1873. s. 401.

⁵ Yermoloff: anf. arb. s. 328.

⁶ O. Schrader: Die Indogermanen. Leipzig 1911. s. 140.

1 maj. I Karelen dracks ännu på 1500-talet, när vårsädet var sådt och på samma gång som andra fruktbarhetsriter utöfvades, Ukkos, åskgudens, bågare för »god väderlek och godt år», och hos liverna egde så sent som på 1600-talet ett oxoffer till åskguden rum vid plöjnings- och säningstiden. Af den sist anförda ryska bönen till Elias framgår alltså, att det egentligen endast är under sommaren som denne utöfvar och besitter sin makt. Eliasdagen afslutar, såsom vi sett, enligt den ryska bondekalendern sommaren. Åskguden, ärnings- och fruktsamhetsguden, är således äfven sommarens gud.

Innan vi öfvergå till det nyss antydda gums- eller tjuroffret på Eliasdagen, må ett annat offer på samma dag här omnämnas, nämligen brödoffret, hvilket, såsom jag i de föregående artiklarna om Olsmessa och Torsblot framhållit, flerstädes varit utmärkande för åskgudens kult likasom äfven för S:t Olofskulden. »Profeten Elias begynner att skära säden». På denna dag skall bröd af den nya skörden finnas på bordet. Detta är en allmän rysk bonderegeln, hvilken förekommer äfven hos polackerna, dock med den afvikelsen, att där på Eliasdagen i stället för skördebröd spisas en skördegröt.¹ — Bägge dessa rätter hafva hos oss förekommit vid skördekalaset. — I Ryssland har i många orter måltiden på Eliasdagen en utprägladt rituell karaktär. Till densamma skola alla bymännen lämna tillskott, och fattiga och tiggare skola därvid undfågnas med färskt bröd. Att skördekakans tillfaller de fattiga är en flerstädes, såsom t. ex. i Siebenbürgen och Schweiz, öfelig regel.² I Värmland kallades julkakan *fattigmanskaka* och gafs åt förste efter julen ankommande tiggare.³ De fattiga hafva under kyrkligt inflytande inträdt såsom makternas, de dödas eller gudarnes arftagare. Märkligt är dock, att enligt Ibn Fadhlän redan de hedniska Rûs vid sina offer gäfvö en del af offerköttet åt de fattiga.⁴

¹ Yermoloff: *anf. arb.* s. 329.

² Se t. ex. U. Jahn: *Die deutschen Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht* 1884. s. 248.

³ Se förf.: *Säkaka och säöl* s. 241 i *Meddel. från Nordiska Museet* 1903. Stockholm 1905.

⁴ V. Thomsen: *Ryska rikets grundläggning*. 1882. s. 40.

Likasom, såsom redan framhållits, Georgsdagen och Eliasdagen stå i ett visst samband, så torde ock hos ryssarne skörde-kakan på Eliasdagen stå eller ha stått i någon rapport med den kaka, som en helt i löf klädd fackelbärande yngling på Georgsdagen utbär på åkern och där nedlägger i jorden,¹ och som alltså väsentligt motsvarar den hos oss förekommande till julen bakade och vid sådden i åkern nedlagda såkakan. Den förmodan inställer sig ovillkorligt, att, likasom hos oss såkakan framställdes på julbordet och sedan förvarades till såningstiden, så har också en gång vid den hedniska skördefesten en skörde-kaka framställts åt fruktbarhets- och äringsguden, för att vid sådden hemtas från helgedomen och med utsädet nedläggas i jorden.² Jag har redan på något håll påpekat huru denna hypotes bäst förklarar, hvarför den åt Svantevit helgade skörde-kakan (Saxo bok 14) genom sin storlek kunde anses inverka på den kommande åringen.

En nödvändig rätt på Eliasdagen är jämte det färska brödet inom den ryska bykommunen ett stekt gumshufvud. Allmänt är uttrycket »Elias gumshorn», och i guvernementet Vologda lyder ett talesätt: »Till profeten Elias ett gumshufvud på bordet». Detta gumsoffer åt Elias, hvilket uppenbarligen är till sitt ursprung identiskt med det af mig förut i Fataburen (1915 s. 32 ff.) omtalade gumsoffret på S:t Olofsdagen, har ända in i senaste tid med förvånansvärdt ursprungliga och hedniska drag egt rum i vissa invid finska gränsen belägna orter i Ryssland. Sommaren 1907 bevittnade sålunda den bekante tyske fornforskaren Schrader en dylik högtid i byn Namojevo i guvernementet Olonets och lämnar därom en utförlig skildring.³ Jag lämnar här en så kortfattad sammanfattning som möjligt af densamma. Högtiden hålles på första efter Eliasdagen inträffande söndag, hvilken kallas »gumssöndagen». Till byns kapell framfördes på eftermiddagen tre eller fyra därtill förut utsedda gumsar, hvilka slaktades och styckades. Köttet nedfördes sedan till den invid liggande sjön Ukschosero och kokades där i tolf på stran-

¹ Mannhardt: Wald- u. Feldkulte. D. 1. 1875. s. 538 f. samt s. 317.

² Jfr Fataburen 1915. s. 37.

³ Anf. arb. s. 138 ff. Der Hammelssonntag i Indogerm. Forschungen, 26. s. 297 ff.

den uppställda kittlar. Detta utfördes af männen i byn; kvinnorna fingo endast närvara såsom åskådare. När köttet var färdigkokt, fördes det i kittlarna tillbaka och sattes framför de i kapellet uppställda helgonbilderna, hvarefter det röktes med rökelse, som antändes med glöd från de för kokningen uppgjorda eldarna. Härunder sjöngo barnen andliga sånger. Därpå försåldes köttet styckevis och fördes till hemmen för att där förtäras. Försäljningssumman tillföll kapellet. Författaren tillägger, att han senare fått veta, att i andra orter af guvernementet Olonets på Eliasdagen äfven tjuroffer bringas profeten, hvarvid, sedan prästen vigt köttet, en verklig offermåltid med åtföljande dryckeslag hålles på en äng. Gums- och tjuroffer omtalas ock hafva förekommit på Eliasdagen i guvernementet Arkangels norra område, i byn Vuokkiniemi. I den nära liggande byn Venehjärvi inträffar däremot gumsoffret den 15 augusti,¹ samma dag som i Ryssland den kyrkliga invigningen af förstlingsbröden af den nya skörden eger rum.² Såsom bynamnen visa ligga dessa orter inom af finsk (karelsk) befolkning bebodt område. Att Eliaskulten under 1700-talet äfven trängt inom Finlands gränser, framgår af protokollet vid en biskopsvisitation i Libelits i norra Karelen år 1748, vid hvilken kyrkoherden besvärade sig öfver att »en stor del, emot alle föreställningar och warningar, åhrligen infinna sig och med sina offer upwachta den här i Soknen befintliga Grekiska eller Ryska kyrkan tillika med de Grekiske Tros förwanterna 2-ne gångor om året i synnerhet, näml. 13:de dagen och Eliae dag eller den 20 Julii».³

Med mest utprägladt hedniskt kynne uppträder dock Eliaskulten hos Kaukasusfolken. Om osseterna förmäler Klaproth,⁴ att de åt Elias offra getter, anropande honom att göra deras åkrar fruktbara och skydda dem för hagelskurar. En person, som drabbats af blixten, prisa de lycklig och tro att Elias fört honom med sig; de efterlevande höja glädjerop och dansa omkring liket, i det de sjunga: »O, Elias, Elias, fjälltopparnas herre!» Invid grafven reses en stång

¹ Y. Blomstedt u. V. Suchsdorff: Karelische Gebäude. Helsingfors 1902, s. 133 f.

² Jfr Fataburen 1915 s. 36.

³ Medd. af dr Gabr. Nikander i Borgå.

⁴ J. H. v. Klaproth: Reise in den Kaukasus und nach Georgien 1812—14 d. 2. s. 601; 606. Jfr v. Klaproth: Resa på Caucasus. Stockholm 1830. s. 49—50.

med huden af en svart bock, ty på det sättet bringa de öfver hufvud taget Elias offer och dyrkan. Redan från år 1636 skänker oss den tyske resanden Adam Olearius¹ en märklig skildring af denna kult hos tjerkesserna, hvilken förtjänar att här utförligt återgifvas:

Fig. 1. Bockoffer hos tjerkesserna. Efter Adam Olearius.

Tjerkessernas (circassiernas) religion är så godt som alldeles hednisk. Visserligen låta de omskära sig och tro på en gud, men hafva hvarken skrift, präster eller kyrkor. Vid vissa tider förrätta de själfva sina offer. Särskildt på Elias dag, och likaså när någon

¹ Vermehrte Neue Beschreibung der Muscovitischen und Persischen Reyse. Schleswig 1656. s. 743 f.

förnäm man dött, samla sig män och kvinnor ute på fältet, slakta en get (bock) till offer och skola, såsom man förtalde oss, därvid anställa ett narraktigt prof för att erfara, om djuret är dugligt till offer eller icke. De afskära nämligen pars genitalis och kasta den mot väggen eller inhägnaden. Blir den icke fasthängande utan faller genast ner, förklaras offret ovärdigt, och ett annat måste då slaktas; klibbar den åter fast, så är allt redo till offret. Skinnet blir då strax afdraget, utspärradt och fäst på en lång stång. Inför detta förrätta de offret, koka, steka och förtära köttet med hvarandra. Därpå uppträda några män och bedja, vända mot skinnet, en före, de andra efter. När bönen förrättats, gå kvinnorna därifrån. Männerna åter stanna, sätta sig åter ned och dricka sig ett godt rus i bragga och brännvin, så att de därvid ofta råka i lufven på hvarandra. Skinnet måste förblifva hängande på stängen ända tills det blir ersatt genom ett annat offer. En sådan gethud hafva vi, fortsätter författaren, påträffat under resan såväl till som från Terek ej långt från furstinnan Bikas boning, hvilken med hufvud och horn utspänd på ett svart kors och midtpå på fyra ställen genomskuren stod uppsatt på en lång stång, såsom ses å bifogade figur. De hade omgärdat stängen med ett litet stängsel, på det icke någon hund eller eljest något osnyggt måtte komma dit och orena helgedomen.

Jag kan här icke underlåta att påpeka, huru det anförda förfarandet med offerdjurets membrum genitale erinrar om lapparnes användning af den offerade rentjurens vid offret åt deras fruktsamhetsgud.¹ Egendomligt nog förekommer i åtskilliga uppsvenska landskap en sed, som i viss grad påminner om den tjerkesiska och möjligen skulle kunna vara en senare omdaning. Vid slakt bortskäres det broskartade bröstbensutskottet (processus xiphoideus) och kastas mot en vägg. Fastnar det, skola de personer, hvilkas namn samtidigt nännas, ingå hjonelag. Understrykas bör, att enligt Olearius' framställning offret och bönerna egnas offerdjurets på en stång upphängda hud. Här föreligger alltså ett sakramentalt offer: själfva offerdjuret är

¹ Jfr Graan: Relation o. s. v. Uppsala 1899. s. 66. Huru segt likartade riter kunnat hålla sig kvar, ser man af R. Andrees skildring af »das Bullenfest» i byarna i Braunschweig (Braunschweiger Volkskunde (1896) s. 227).

gudomligt. Så vidt man af källorna kan finna, har dock denna offerbock icke nått värdighet af himmels gudens (åskgudens) son med jordgudinnan, än mindre, såsom i det gamla Trakien, blifvit dramatiskt förmänskligad till den i en svart bockhud klädde äringens dämon och gud, hvilken bland andra namn erhöll namnet Dionysos. Jag hänvisar för öfrigt till min redan angifna uppsats Olsmässa och Torsblot s. 39 f.

Sammanställa vi Eliasoffret och S:t Olofsoffret, kan jag icke finna annat, än att vi i den offrade bocken, gumsen eller tjuren möta en så fullkomlig motsvarighet till den tjur, hvilken de grekiska folken för god äring vigde och offrade åt Zevs, som gärna kan tänkas. Särskildt framträder i de litterära källorna den finska Olofsgumsen, hvilken utsågs på våren, sedan icke fick klippas och vid skörden dödades och uppåts utan att något ben därvid fick skadas, fullkomligt såsom en äringdämon. Jag tvekar därför icke att på det i det föregående afhandlade, åt Elias, S:t Olof, Tor, Ukko m. fl. åsk- och äringsgudomligheter egnade djuroffret tillämpa professor M. Nilssons ord om den åt Zevs Sosipolis helgade tjuren, »dass wir hier ein Beispiel haben von einem Tier, das den Wachstumsgeist der Saat verkörpert».¹ Det är å ena sidan egentligen denna Tors-bockens egenkap af vegetationsdämon, som jag med dessa tre utkast i Fataburen om Olofsmessa och Eliaskult velat bevisa; å andra sidan har det varit min afsikt att påvisa skörde-såkakans — alltså också vår julkakas — nära förbindelse med åskgudens kult.

Till sist vill jag sammanfattningsvis framhålla, att för åsk- och fruktbarhetsguden otvifvelaktigt två med äringen förbundna årshögtider firats: en vid sänings- och en vid skördetiden och alltså skilda af ungefär ett tredjedels år. Den senare af dessa högtider fortlefver hos de slaviska folken i Eliasfesten, under det att den hos germanska folk uppgått i kyrkmässan (kirmes) och hos oss nordbor ombildats till S:t Olofsfesten. Det är ock otvifvelaktigt under inflytande västerifrån som Olofsfesten kommit till finnarne för att af dem vid deras inflyttning till vissa delar af Sverige återföras hit, under det att österifrån den motsvarande Eliaskulden i viss mån vunnit insteg hos de östligast boende finnarne.

¹ Griechische Feste (1906) s. 26.

Smärre meddelanden.

»Ta jultuppen»

och

»sticka ögonen ur skomakaren».

I »Olf Rudbecks Atlands Eller Manheims Andra Deel» (1689) förekommer här, fig. 2, återgifna, icke endast för vår forntroforskning utan äfven för vår dräkthistoria värdefulla bild. Den beledsagande svenska texten lyder: »Dockan som giordes aff halm Korngudinnan til ära, kallades Juldocka, den som stältes på golfwet, och den henne uptaga skulle, han måste stupa kulbytta, som ett Jul, och grippa Juldockan fast emillan Föttren, hwilket betydde Solens omvändelse til Jorden igen, at henne famna och upwärma med sitt skeen.» Den vida utförligare latinska texten kallar samma halmfigur »jule-tupp», hvilket enligt författarens mening är liktydigt med soltupp, och förmäler vidare, att den, sedan julhalmen utbredts på golfwet, förfärdigades af så mycket halm, som man med en hand kunde omfatta. Höjden fick ej öfverstiga en fot. Den som utförde upptåget skulle med fötterna kasta denna halmdocka så långt bort som det var honom möjligt.

Den jullek, hvilkens yttre drag tillfyllest torde framgå af Rudbecks anförda framställning och bild, omtalas äfven såsom en vanlig

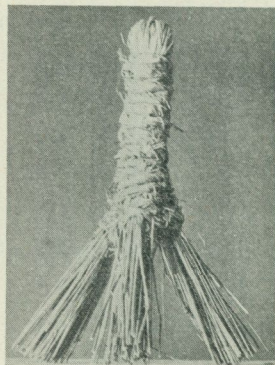

Fig. 1. Jultupp. Nord. M nr 109,728.

jullek i en »Juhle-Wijsa För år 1772», och har för öfrigt in till senaste tid fortlefvat i de flesta landskap i vårt land. I Skåne (Albo härad) kallas leken »ta juldockan», i Småland och en del af Halland »ta julpyttan» (pytta = höna),¹ i andra orter af Halland och i delar af Västergötland »ta julbocken», i andra delar af sistnämnda landskap »ta jultuppen», »ta juletippan» (tippa = höna), i Bohuslän likaledes »ta juletyppan» eller »juletippan», i Dalsland »ta julekyppan», i Uppland »ta juletuppen» och i Jämtland »ta jultuppan». Leken är mig vidare, utan att jag vet den särskilda benämningen inom orten, känd

Fig. 2. »Ta jultuppen». Efter O. Rudbecks Atland. D. 2 s. 212.

från södra Dalarna (By socken). Från Österbotten omtalas jultuppen uttryckligen 1748 i en akademisk afhandling af D. Penzin. Dybeck, som i Runa 1844 (s. 119) tämligen utförligt omtalar samma jullek, uppgifver, att den härvid förekommande figuren i Norrland kallas »jul-tuppen» och »jul-typpan». Sannolikt har leken förekommit på flera andra håll antingen i här angifna gestalt eller i andra närstående former.

Underligt nog har W. Mannhardt i ett så pass sent arbete af hans hand som »Die Korndämonen» (1868) godtagit Rudbecks förklaring och i detta »radähnlich über sich Hinüberwerfen» sett »eine Andeutung der im Jahresumlauf wieder zum Vorschein kommenden Gestalt des Korndämons». Vida sannolikare och närmare liggande synes mig dock den förklaringen af upptåget, att däri föreligger ett

¹ Rietz' förklaring s. 514 art. Puta är tydligen oriktig.

utslag af den tabuitet, som utmärker de sista stråna på sädesfältet och med dem öfvergår i den sist skördade kärven och den därmed samhöriga äringsdämonen. Uppenbarligen ligger bakom den här skildrade folkseden det naiva rättsbegreppet, att för en handling, hvori händer och ögon ej äro delaktiga, är gärningsmannen fri från skuld och ansvar.

I en närbesläktad jullek, hvilken vanligen benämnes »sticka ögonen ur skomaren» eller »sticka skomakaren» och som oftast utföres med samma slags trebenta halmfigur, är förhållandet så till vida detsamma, att äfven därvid gärningsmannen ej ser hvad han gör. Denna lek tillgår i regel så, att två personer ställa sig rygg mot rygg med en lång stake eller ett brödspett, hvori båda fatta med bägge händerna, trädt mellan sina ben. Framför den ene står halmfiguren. Den som står bortvänd från denna skall nu med spettet söka peta omkull dockan, medan den som står med henne framför sig skall söka hindra detsamma. Leken har förekommit i vårt land åtminstone i Uppland, Södermanland, Östergötland, Västmanland och Norrland, inom hvilken senare landsdel den dock vanligen haft benämningen »pjåtå Job» (peta Job.)¹ I de svenskbebodda delarna af Finland är denna jullek äfven spridd från Österbotten till Nyland och Åland. Enligt meddelande af doktor G. Nikander kallades halmfiguren i Nyland äfven »julbisin», sattes på hedersplatsen i stugan bakom bordet och trakterades med brännvin, öl och mat.² För att hindra föröfvaren af dådet att se plägade man ock flerstädes binda för ögonen på denne eller stundom på bägge deltagarna. Hos svenskarna i Estland, där halmfiguren äfven hette »skomakaren», beledsagades upptåget, likasom ock i åtskilliga orter i Finland, af en viss dialog mellan de uppträdande. I alla dessa anförda fall är leken förbunden med julen. Hos kasjuberna i provinsen Preussen tillhör däremot den trefotade halmfiguren skördefesten. Den uppställes på bordet och förvaras, tills säd därur blandas i nästa års utsäde. På Falster möta vi tydligt samma idol, ehuru urartad, äfven där förbunden

¹ Se utförligare Dybeck, Runa 1844, s. 120, hvarefter Lloyd, Svenska allmogens plägseder (1871) s. 98. Arvidsson, Svenska fornsånger, d. 3 (1842) s. 496 f.

² Jfr Nikander, Fruktbarhetsriter hos svenskarne i Finland s. 220 f. i Folkloristiska och Etnografiska studier. Helsingfors 1916.

med skörden. Vid skördegillet uppställdes en kägelkung, hvilken kallades »Niksen», och en person sökte med förbundna ögon peta omkull den med en humlestör.¹

Det är icke min afsikt att här ingå på någon närmare redogörelse om de ytterst märkliga med sädesodlingen och skörden förbundna riter, som, alltsedan Mannhardt påvisade och slutligen i sitt epokgörande arbete Wald- und Feldkulte utförligt behandlade dem, utgjort ett af folksed- och religionsforskningens intressantaste kapitel.² I största korthet vill jag endast erinra om följande. I Asien, Nordafrika och Europa — äfven i vårt land — har det varit sed att afsiktligt kvarlämna några sädesstrån på åkern, då denna skördades. Att förgripa sig på dessa var ett brott. De voro tabu. Den som i Pargas i egentliga Finland slog sista slaget med lien kastade där-efter genast denna och löpte till skogs,³ en sed som påfallande erinrar om dödandet af offerdjuret vid de grekiska bufonierna. I regel undgick föröfvaren icke en del obehag och lidanden, och genom folksederna framskymtar en tid, då han med lifvet fick umgälla sitt dåd. De sista sädesstråna voro sädesfältets förbjudna frukt, som i likhet med andra tabuföremål ansågs innesluta en alldeles särskild kraft, af hvilken det var särdeles välgörande att komma i åtnjutande, och man tillgrep därför hvarjehanda utvägar för att komma i besittning af detta lockande föremål. Man kastade skärorna mot stråna och afskar dem sålunda på afstånd, eller man lät ett barn eller annan otillräknelig individ eller en person med förbundna ögon skörda dem o. s. v. Ett sätt var ock att mot slutet af skördarbetet uppdrifva dettas hastighet, så att det aldrig blef klart, hvem som i själfva verket var den egentlige gärningsmannen. Skulden blef ock då genom sin fördelning på många mindre svår.

Den i säden inneboende »makten» kunde ock uppträda såsom en animal varelse, hvilken äfven den i nämnda egenskap måste blifva tabu. Ofta var detta djur en tjur, bock, galt eller tupp, hvilka alla vi återfinna i våra gammaldags julbröd. Jag vill i detta sam-

¹ F. L. Grundtvig, *Livet i Klokkergaarden*. 1909. s. 256.

² För noggrannare kännedom om särskildt här föreliggande ämne vill jag hänvisa till Frazer's *Spirits of the Corn* (1912), spec. kap. 7 och följ.

³ Meddelande af dr G. Nikander.

manhang endast något närmare behandla skördetuppen. Hvilken vidsträckt roll detta i senare tider otvifvelaktigt lättast åstadkomna och måhända därför längst bevarade skördeoffer spelat, framgår af den i Tyskland mycket spridda benämningen »skördetuppen» (Erntehahn, Arnhahn, Saathahn) på skördehögtiden och den därmed förbundna måltiden, äfven när numera icke någon tuppstek därvid vankas. Såsom ett minne af den verkliga skördetuppen sättes i Westfalen, Rhenprovinsen, Hessen-Nassau och andra orter i Västtyskland på det sista sädeslasset en tuppfigur af trä, strån eller blommor. Egentligen är det inom Österrikes ostligaste landområden såsom Böhmen, Schleisen, Siebenbürgen, som ett rituellt dödande af en skördetupp ännu in i senare tid fortbestått. I Schlesien nedgräfvdes den lefvande tuppen till större delen i jorden och höljes, så att endast hufvudet är fritt. Detta täflar man sedan att med förbundna ögon afhugga med en skära eller lie eller ock träffa med en påk. Den som härmed lyckas blir »tuppkung» (Hahnkönig). I Böhmen tillgick det ungefär på samma sätt. Tuppen bands dock här vid en stång, och till vapen skulle användas en tröskpläjel. I Siebenbürgen erinrar ceromonien på sätt och vis mera om vår lek »sticka skomakarn». Tuppen bands nämligen där in i den sista skördade kärfven och dödades därigenom att någon stack ett stekspett i denna. Hud och dun blandades sedermera på våren jämte korn från kärfven, hvari tuppen varit inhöljd, i utsädet.

Detta rituella tuppupptåg möter emellertid, om ock rätt mycket förvanskadt, äfven i västra Europa förbundet med julen. Så omtalar den kände danske folksedforskaren Feilberg (Jul d. 1, s. 111), att i Antwerpen till Tomasdagen (d. 21 december) skolbarnen köpa en tupp och en höna, hvilka de sedan jaga och fånga. Den pojke, som lyckas ta fast tuppen, blir »kung», den flicka, som fångar hönan, »drottning». I Ardennerna var denna jullek mera ursprunglig och blodtörstig, ty där skulle de jagade hönsen omedelbart mista hufvudet.

Vi se alltså, huru ett ursprungligen i samband med skörden och på skördefältet utfördt offer framflyttats till julen, och huru det omsider under århundradenas lopp omdanats till lek. Det med julhalm täckta stugugolfvet representerade för folkuppfattningen

skördefältet, och de rituella handlingar, som en gång utförts på åkern, flyttade med halmen in i hemmet och blefvo till lekar och upptåg, hvilka, ehuru från sitt ursprung starkt urartade, dock stundom ännu i vår tid skänka i åtskilliga hänseenden synnerligen viktiga upplysningar och intressanta indicier.

N. E. H.

Klotformig sten använd för älfkult.

I början af 1890-talet förskaffade jag Nordiska Museet från Simtuna härad i Uppland några offerstenar, s. k. älfkvarnar, hvilka då ännu voro föremål för rituell behandling. Bland dessa var äfven

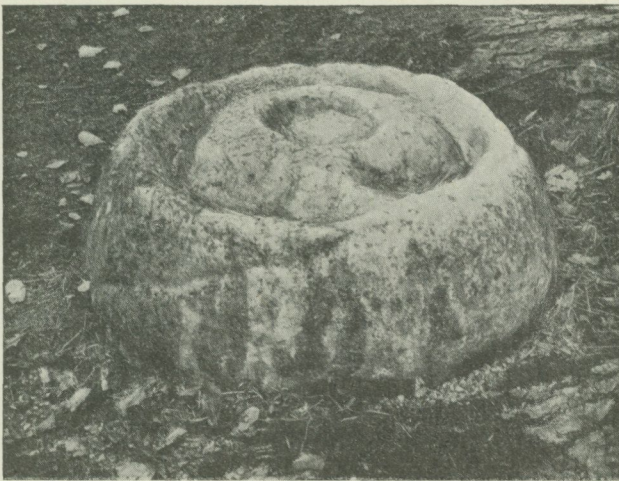

Fig. 1. Sten från Härsta by i Norrby sn, Uppland. Nord. M. 62,987.

den »klotformiga sten» af hvit, eller nogare sagdt gråhvit, marmorliknande stenart, som här återgifves, fig. 1. Stenen, som af mig efter anvisning anträffades å Härsta bys egor i Norrby socken, är uppenbarligen i sin helhet tilldanad af människohand och tillhör den kategori kultstenar, som i Sverige vanligen kallas »klotformiga stenar» eller »stenklot», i Norge »hellige hvide stene». Den är något

tillplattad och har en diameter af vid pass en half meter, en höjd af 36 centimeter. Egentlig ornering saknas, men på ofvansidan finnes en bred, cirkelformig ränna omkring en central groplik fördjupning af 15 centimeters tvärmått. Den cirkelböjda rännan är genom senare afskafningar rätt mycket deformerad.

Stenen kallades allmänt älfkvarnen och var föremål för samma behandling som de med gropar försedda stenar med denna benämning, hvilka förekommo i orten. Den smordes således i den ringformiga fåran med osaltadt smör eller annat fett, och mässingsknappnålar eller småslantar nedlades i midtgropen såsom offer. De ofvan omnämnda skafningarna i rännan hafva företagits för att erhålla pulfver af stenen till medikament, väl företrädesvis mot barnsjukdom, »ältan», hvilken allmänt anses härleda sig däraf att älfvorna hemsöka barnet och suga dess krafter.

Om stenen visste man förmäla, att den ännu inpå 1860-talet legat på Gustaf Larssons gård i den nära belägna Ölsta by, men att den vid det där under 1860-talet försiggångna egoskiftet af landtmäterieleverna, hvilka sålunda ville demonstrera mot vidskepelsen, nedvältats i den nedanför byn flytande, i Sagån utfallande bäcken. Morgonen efter detta attentat befanns emellertid stenen åter uppe på stranden, utan att någon kunde förklara huru därmed tillgätt. Icke heller kunde någon uppgift inhämtas om, huru stenen sedan kommit till den plats, där den af mig anträffades. Denna plats kallas Kappelbacken, hvilket namn förklarades för mig härleda sig däraf, att under katolska tiden där ett kapell varit uppfördt. Det förtjänar kanske nämnas, att den del af Norrby socken, där byarna Ölsta och Härsta äro belägna, af fornfynd att döma, utgör ett af de tidigast bebyggda områdena inom orten (där äro jämförelsevis många stenredskap anträffade), och att en obestämd sägen fanns, att bronsföremål och järnvapen någon gång i förra hälften af 1800-talet påträffats i en invid Kappelbacken belägen åker. Möjligen har därför i närheten af den katolska gudstjänstplatsen en järnåldersgrafplats varit belägen, och då dylika klotformiga stenar synas ursprungligen hafva legat på toppen af grafhögar, torde detta äfven en gång hafva varit förhållandet med den här ifrågavarande »hvita stenen».

Å den nämnda Kappelbacken fanns den emellertid, när jag hösten 1890 ombesörjde dess forslande till Nordiska Museet, vårdslöst nedvräkt i en håla under ett väldigt flyttblock — ett dåd af ortens drängar. Äfven här var den dock fortfarande föremål för vidskeplig behandling, och ännu, när jag hämtade den, var den klabbig och mörkfärgad i fördjupningarna af något fett ämne, och ett par knappålar lågo i midtgropen. För den historiska dokumenteringens skull må ock nämnas, att det lyckades mig få reda på en af de prästinnor, som sist innehåft kultutöfningen vid denna sten — en på 1830-talet född kvinna, bosatt i den nära liggande Skälby by i Sala socken. Hon hade i ifrågavarande värdighet efterträtt sin mor.

Anledningen till att jag här afbildar och med några uppgifter beledsagar bilden af denna sten är, att den påtagligen är den enda i sitt slag, om hvilken någon därmed förbunden kult konstaterats. Huruvida denna ursprungligen tillhört stenen eller till denna i någon senare tid öfverflyttats från den å gropstenar (älfkvarnar) utöfvade älfkult, som in

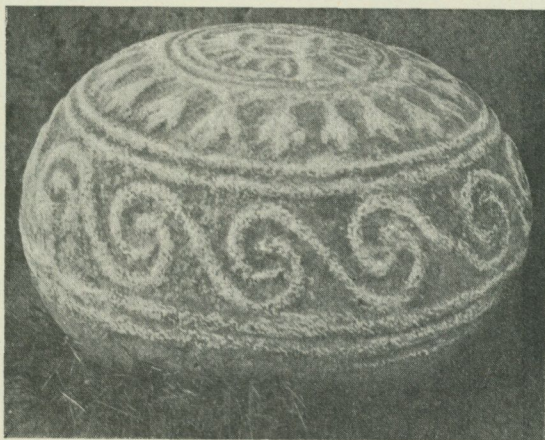

Fig. 2. Sten på Inglinge hög, Ingelstad, Ö. Torsås sn, Småland.

i senaste tid lifskraftigt fortlefvat i här ifrågavarande landsort, vill jag lämna osagdt. Emellertid må icke förbises, att den dödkult å griftstenar, som sannolikt varit ursprunget för kulten vid de s. k. älfkvarnarna, mycket väl kunnat allt ifrån början förbindas äfven med de klotformiga stenarna på grafhögarna. I England lär man ännu in i senaste tid på allhelgonadag hafva begjutit grafstenar med mjölk.¹

¹ M. P. Nilsson: Årets folkliga fester 1915, s. 169.

Till jämförelse med den omtalade »älfkvarnen» från Norrby socken lämnas här äfven en fotografisk bild af den ryktbara klotstenen på Inglingehögen vid Ingelstad i Östra Torsås socken i Småland, hvilken väl är den prydligaste representanten för denna art kultstenar i vårt land, fig. 2. De svenska landskap, ifrån hvilka dylika heliga stenar äro kända, äro Uppland, Södermanland, Västmanland, Närke och Gottland, samt Småland (Inglingestenen). Äfven förekomma de i Norge inom kustområdena alltifrån Stavangers amt upp till Nordlands amt. De hafva behandlats af O. Hermelin i »Stenkloten på ättehögarne» i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, B. 2 (1874) s. 165 ff., hvilken afhandling emellertid lider af åtskilliga både brister och felaktigheter så i bild som text, samt af Th. Petersen i »Nogle bemerkninger om de saakaldte hellige hvide stene» i Det kongel. norske videnskabsers selskabs skrifter 1905. Enligt den senare förskrifva de sig från 3- och 400-talet e. K. Hvad Sverige beträffar vore en noggrann utredning af dessa stenar med fotografiskt illustrationsmaterial särdeles önskelig. Jag har härmed velat lämna ett litet bidrag.

N. E. H.

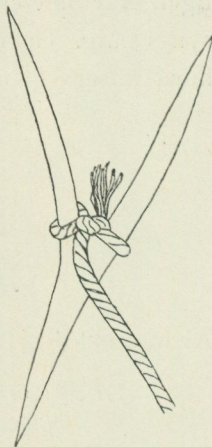
En metkrok af trä, ännu använd i Småland.

Under en resa sistlidne sommar i Södra Tjust, hvars hufvudsyfte var en undersökning af traktens sjöar, gjorde jag äfven förfrågningar hos fiskarebefolkningen angående fisket och fick därvid bl. a. höra talas om att krokar af trä ännu äro i bruk i trakten v. om Väster-
vik, åtminstone i sjöarna Färgaren och Vågnaren i Törnesfalla och Gladhammars socknar. På platsen fick jag en modell gjord för tillfället och upplysningar om dess användning, och sedan har jag genom välvillig förmedling af stationsinspektör H. Hallén i Färhult fått några äkta krokar förfärdigade, af hvilka 8 st. nu äro öfversända till Nordiska Museet och där förvaras under n:r 126,339.

Utseendet framgår af bifogade figur. Som synes har kroken icke vanlig modern fiskkroksform, ej ens någon egentlig krokform, och den kallas af fiskarena ej heller krok, eller har åtminstone dessutom namnet »enklynna», hvilket förmodligen betyder helt enkelt

enklyka. Då den emellertid gör samma tjänst som en vanlig metkrok, ehuru icke på metspö, har jag i rubriken ofvan betecknat den som sådan. Den förfärdigas af en enklyka på så sätt, att icke endast klykans båda grenar utan äfven stamdelen tillspetsas. För att träet skall bli så hårdt som möjligt, torkas det i ugn — förfärdigandet sker om vintern — och sålunda preparerad kan en krok vara i användning en hel månad utan att bli för mjuk.

Tafsens fästes vid de tre grenarnas föreningspunkt. När kroken skall fästas vid betet, som brukar utgöras af en hel eller en half strömming, träs krokens stamspets in först, i riktning mot betfiskens hufvud och så långt, att man sedan kan föra kroken ett stycke bakåt och därvid träda in den ena af de båda grenspetsarna. Den andra får däremot sticka ut utanför fisken men tryckes intill denna. När en lake sedermera tar betet

och, såsom naturligt är, sväljer ned detta med hufvudet först, glider den utskjutande grenspetsen utan svårighet förbi svalgets och matstrupens väggar. Men när det sedan börjar sträcka i refven, sätter sig kroken på tvären i matsmältningskanalen, då ju tafsens är fäst vid kroken mitt, och laken kan ej spotta ut betet. Denna krok användes stundom på långref, men oftast vid vintermete från isen, då refven som vanligt sänkes ned till botten genom ett hål i isen och göres fast vid en kort pinne, som lägges tvärs öfver hålet.

Denna krok är fortfarande i allmänt bruk i trakten och begagnas äfven af unga personer. Den anses nämligen för lake vara ändamålsenligare än de vanliga järnkrokarna, emedan dessa med sin spets sticka så obetydligt utanför betesfisken, att de stundom utan vidare glida ut, när laken spottar ut betet. Hos träkroken är det naturligtvis tafsens fastgörande på midten, som utgör den förnämsta säkerhetsanordningen. Det är, som af det nyss sagda framgår, lakens vida svalg, som åt nutiden konserverat detta ålderdomliga redskap.

Som ålderdomligt torde man nämligen ha alla skäl att betrakta denna kroktyp, äfven om den tydligtvis icke är någon urtyp i rätt

uppstigande led till den moderna metkroken. Jag erhöll vid mina efterfrågningar den uppgiften, att denna tråkrok fordom, innan vanliga järnkrokar kommo i bruk, begagnades äfven för annan fisk än lake, en uppgift som jag emellertid ej kunde få fullt bestyrkt. Möjligen var det endast en förmodan hos min sagesman, men, som det synes mig, en mycket sannolik sådan. Intressant är också att se, huru tafsens fästande på krokens midt gör hullingar obehöfliga.¹

Scen Ekman.

Utdrag ur äldre litteratur.

Allmogeslöjd, företrädesvis i Halland, vid medlet af 1700-talet.

Ur Götheborgska Magasinet, 2 årg. 1760, s. 676—683, 696—697.

Sjöfarten är det första ock starkaste tiltag, jag wil nämna i Halland. Et Onshala, Walda och flere Soknar, witna, hwad detta är för et godt näringsfång för Almogen. Men at Styrmans- och Skepsbyggare-konsten äro en Almoges tiltag, tyckes wara utan exempel. Hwad har i gamle dagar gifwet Onshala-boar framför andre anledning härtil? Jag tror aldeles, at desse 2 wetenskaper borde underhjälpas hos dem, och det skulle i synnerhet fägna hwar rättsinnig, om et där wid hafssidan wäl tilöfwat manskap kunde så brukas wid sjöfarten i fäderneslandet, at de aldrig afundades på Holländare.

Man skulle tro, at åkerbruket lider därigenom, at Onshala och flere Soknars Almoge idkar sjöfarten; men utom det, at sådan saknad ej bör komma i betraktelse, i hänseende till så många tusende tunneland, som Sverige har råd at låta ligga obrukade, så tror jag

¹ I Nordiska Museets samlingar finnas liknande krokar från Lappland (N. M. 110,993 och 42,853) af björk och envirke, använda för lakfångst; Ångermanland (nr 79,385) af en; Hälsingl. (nr 91,190), af björk med bränd spets för lake, gädda, abborre m. fl.; Norge (nr 69,779), lappmarken, af envirke. I Värml. har för ej lång tid tillbaka fiskats lake med krokar af ljungvistar.

at landtbruket skötes där med större drift, än på de flesta orter i Halland; emedan styrkan på mer än dubbelt sätt hemtas från hafwet.

Smide, besynnerligen järnsmide, är et af vår Almoges tiltag. Jag nekar ej, at det mindre idkas i Halland, än annorstädes. Bergslagen och de orter, där stångjärns-tilverkningen sker, har naturligt företräde häri; men jag förundrar mig, at en Dreng, eller en Bonde fattar lust at smida: han inrättar sig därtill, och det går an. Arbetet blir wäl i början plump; innom kort tid smider han likwäl hästeskor, söm, krampor, krokar och dylikt. Han lägger sig på at smida ägjärn, knifwar och yxor. Jag har sedt en af mine Drengar raka de öfrige med en knif, som han i egen person gjort. Och jag känner en Smed, som gifwet sig jämte järnsmidet at fuska med mässing, hwarmed han beslaget käppar och annat: ändteligen har han taget sig på, at göra wäggur. Jag swarar ej för en Mathematisk granlagenhet; men jag swarar för, at de äro tjenstgörare i hushålningen både hos Bönder och Ståndspersoner, och utmärka tiden nogare än tuppen.

Doch har detta granlaga tiltaget ej sit säte i Halland; men skal finnas så mycket ymnigare i Småland, hwarest hela batailloner af Urmakare kunna upställas. Ägjärnssmidet har sit egenteliga hem i Lindom, därifrån hela vår ort har sine liar. Men annat grofsmide tilverkas til husbehof nästan i hwar by.

Jag ser likwäl ej, at detta tiltaget bör widare yrkas eller upmuntras, än at Landtmannen må hafwa tilgång på goda ägjärn: det öfriga kan fås hos Soknesmedarna i hwarje Soken. Men jag har försökt, at det då är nog kostsamt; ty där går mer både järn och kol åt, än när man låter en rätt händig Smed förfärdiga, hwad som tarfwas, utom den olägenheten, at en Dreng för det minsta smide skal försumma en hel dags arbete wid hemansbruket. Hästeskor, bilar och annat dylikt köpas ock utur andra handen i Staden för nästan så lindrigt pris, som sjelfwa järnet, hwilket därtill skulle åtgå, om man låte smida det i Soknen, fast än Almogen håller de köpta hästeskoen sämre, än dem som smidas hema; men han räknar ej tidspillan, hwilken gör dem altförmycket dyrare.

Lagg- eller Tunbindare arbete, är et bland Almogens tiltag det har tilförne haft sit hem i Bällebygds härad, därifrån Götheborg för lindrigaste pris fick sina lagkäril i sådan mängd, at myckenhet af tråg, kannor och annan lagbråte blifwet förd åt Ängeland, och wet jag ej at Swenske skogen med andra handaslögder blifwet så wäl betalad af utländingen. Eljest hafwa Kindboarne fört lagbråte neder åt Halland, utom det at Halländingarne i skogsbygden försett slåtboen och städernas inbyggare därmed til nödtorft, at städernas Tunnebindare icke befattat sig med sådana käril, som i hushålningen brukas, utom rätt få drickes-tunnor: ty kar, lake-tunnor, ämbar, byttor och de mesta drickes-tunnor komma från landet.

Men sedan Gud wälsignat landet med den ymniga Sillefångsten, har Almogen begifwet sig på, at förfärdiga en stor mängd af silletunnor, mest af bok, dem de antingen föra til närmsta Stad och försälja, eller ock sjelfwe bringa til Götheborg. Utom detta tiltag tror jag, at salterierna blifwet förlägna, och ehuruwäl en myckenhet silletunnor i städerna förfärdigas, skulle de doch ej förslå, därest icke Almogen gjorde så ansenligt biträde.

Snidkare-arbete wil jag föga nämna, ty det går ej stort öfwer Landtmannens egna behof, utom hwad från Lindom föres til torgs i Götheborg. Men så kan jag ej neka, at våre Landtsnidkare förfärdiga et nätt husbehofs-arbete af skåp, kistor, sängställen, med mera, samt inreda på beqwämaste sätt ej mindre sina hus, än våra Landtkyrkor, utan at wi behöfwe därmed syslosätta städernas Snidkare. Och därmed tror jag det är nog.

Timber-arbete förrättas ock af Almogen i hwarje Lands-ort och ej mindre i städerna. Bönderne från Alehärad hafwa upbyggt de mesta husen i Götheborg; så bygga ock Lindoms-boarne både i städer och på landet; men Almogen i hwarje Soken har gode Timbermän hos sine grannar tilräckeligen. Jag bekänner gerna, at jag ej mycket förstår mig på bygnad; men tycker likwäl, at et wist til hwarje landsort passat bygnings-sätt skulle med nytta kunna inrättas.

Här byggas nästan alla hus med stolpar och skiften, ehwad det äro boskaps eller ladu-hus. Jag wet ej, om detta är det bästa sättet; men det wet jag, at om husen kunde byggas bredare och högre, skulle både mycket timber sparas, och tillika minskningen af tak tilskynda Almogen stor förmån. Jag tror, at timber af 14 til 16 alnar borde ej afhuggas, när det skal sättas i twärväggar i städer eller på landet: ty om det behölle sin längd, kunde där alltid med en långvägg göras dubla rum i huset, hwilken långvägg på de ställen, där man ej behöfwer eldrum, kunde til största delen med bräder afplankas, eller ock med wraktegel, eller ler och halm upmuras, då hon under tak wore nog beständig. Kunde ock boskaps-husen och stallet sättas i bredd med hö och halmladorna, twiflar jag ej om foder-besparingen. Men jag lemnar detta åt dem, som äga nog insigt i detta granlaga ämnet. Så mycket får jag lägga til: at om jag äger något heman, skal Bonden wist förmenas, at bygga efter sit hufwud, utan om jag ock skal göra kostnad därpå, skal han bygga efter den beqvämaste ritning, jag kan öfwerkomma.

Bondestugornas bygningssätt tycker jag likwäl om: där fodras litet timber, emedan sidowäggarna äro föga öfwer 2 alnar höga, och doch höga nog, emedan bänk och sängar hindra at löpa mot sparrarne in wid wäggen. Taket är gemenligen täkt med tång, och så tjockt, at ingen varme går ut. Et fenster på taket ger tilträckeligt ljus: ty det ligger mot söder, och spisen gör tjenst för kakelugn och kökspis, ja sparas ljus om qvällarne, antingen man eldar med ris eller torf. Sängställen äro i stugan så tilträckeliga, at den talrikaste famille har rum nog, och tärren emellan spisen och bondens säng är et så warmt läger för barnen om wintren, at de ej frysa med et tunt täcke, om ock de, som ligga i sängarne, behöfwa dunbädd. Som jag tycker om en renlig bondestuga, så tycker jag, at näst en wäl inrättad skeps-cajuta, är hon i sin inredning det beqvämaste rum. Gumman har där alting tilhands. Wisterhuset för kött, fläsk, och bröd, matskåpet är under bordet, och mjölkskåpet öfwer sidosängarne. Så kan hon i detta enda rummet hafwa det mesta, hon behöfwer til sin matredning, helst när karhöllan är på ena sidan om dören.

Jag är för widlyftig i denna anmärkningen; men jag wil allenast

säga, at om wi weste sättet, at så beqwämt hysa få som folk, skulle byggningskonsten i det ämnet hedra sig.

Bord- och Stol-makare har Almogen tilträckeligen. Deras bord göras af Snidkaren med et skåp inunder, i stället för bordfoten, så beqwämt, at man ej stöter knäen emot, när man sitter wid bordet. I ställe för stolar brukas merendels bänkar; men så äro ock halmstolarne ej at föragta: de äro gjorde med liten konst, och sätet flätat af halm så beqwämt, at våra gummor, när de spinna träget, hålla dem bättre än alla andra. Jag har sett et par sådane stolar komma från Rostock, flätade i sätet med säf, och målade rätt granna, men de hålla ej länge at bära en god och frisk yfwerboe. Almogens hwardags stolar fodra ej mer handaslögd, än at göra en grep.

Men Lindoms bord och stolar äro et bättre tiltag: de hafwa sparat otroliga summor i landet, som förr gingo för dessa tilverkningar åt Holl- och Ängeland; och sedan de nu kunna på Ängelska wiset flätas i sätet med snör-rottingar, menar jag denna tilverkningen nått sin högd. Doch har jag äran at påminna ännu et därwid, nämligen at vår husbonad mot våra fäders är, som våra porcellains-muggar i jämförelse mot deras silfwerkärl. Ty när i gamla dagar en stuga war försedd med sin bonad, bord med bordtäckte, och bänk med sin bänkedyna, så war där bonad eller meubler för barn och barnebarn, i det stället at alt nu är bräckeligt. Men som wi nu snart ledsne wid det, som ej får hastigt ända, önskar jag at åtminstone en hop stolar må göras af ask, för dem som wilja på en gång hafwa det, som ser wäl ut och är waragtigt. Men efter asken knapt räcker til alla de tarfwor, där hon behöfwes, wore önskeligt, om hon finge wäxa i fred där hon wil: ty at plantera hanne, wore förmycket begärt.

Jag lägger til, at jag sedt bokestolar från Söderhalland aldeles wakra, men ej så i moden som Lindoms, ej heller så starka som Askestolar.

Wagnmakare-arbete är ej just Hallands werk, men så är slätt-åkraboernas flit och händighet wid förfärdigande påst- eller korgwagnar ej at förtiga. Arbetswagnar göras nästa allestädes, och at

göra hjul, som här i orten alltid sker med boke-löter, anses för Dreng-arbete. De äro imedlertid nog plumpa och tunga, men skära ej så djupt i de sanke ängarna wid bärningstiden. Sällan har någon Halländing järnbeslagna hjul, då han gör långresor, hwilket doch i Mark är berömligen föranstaltat. At förtiga Smäländingarne, hwars åkedon är så wig, och så järnbeslagen, at han til waragtighet är mindre kostsam än Halländingens, som måste ofta och årligen låta ringa up sina hjul, med hwilka de uttrötta sine hästar i otid.

Slädar göras i Söder-halland och Thorups Soken med korg flätade och nog beqwäme, besynnerligen i menföre: ty de beslås sällan. Men i Kind göras tämeligen wakra slädar för billigt pris.

Selar brukas här sällan andra, än med bröstor af hår eller läder, men med trän som ligga öfwer manken; och skulle wåre Halländingar lätteligen wänja sig at göra bogselar, om de hade någon eftersyn. Dessa woro för hästarne mycket beqwämligare.

Swarfwe-bråte är nu det endaste, jag påminner mig återstå af Almogens trä-arbeten. Härom märker jag, at spinneräckar tilverkas nästan i hwar Soken, och at en berömd räckemakare blir anliten wida vägar, så at sällan någon Stadsswarfware får något af denna förtjensten. Men ehuru stor båtnad detta tillskyndar almänheten, förslår det ej mot Kindboarnes swarfwe-saker, hwilka icke allenast tilverkas af desse idige och tiltagsne Landtmän nästan öfwer hela Swerige, utan ock i Norige och på flera ställen. Man skulle tro, då man ser desse, at de äro uslingar; men de må icke allenast wäl därwid, utan befordra ansenligare än man tror landsens inwärtens rörelse, och bringa in i riket et årligt capital af goda Danska penningar, som icke är at föragta.

Nu får jag lägga en anmärkning til alt detta: hon är kan hända något sällsam; men har doch sin grund. I en lands-ort, där jag hos Almogen kan få alt, hwad jag behöfwer af trä i mit hus, skåp, stolar, bord, wagn, släda m. m. där kan jag ej få en duglig plog, et lätt och starkt årder, en sladd, en dikes eller mullplog, utan dessa äro dels obekanta, dels sådana werktyg, som göras plumpa, owiga

och sådane, at hästarne hafwa lass i sjelfwa verktyget, och kunna därmed ej göra halfwa nyttan.

Jag wil ej hindra Almogens närande tiltag; önskar doch at åkerbruket, som är hjertat i Landtmanna näringen, må bättre påtänkas. Det är intet twifvelsmål, at ju här finnas de som kunde göra detta rätt wäl, och så nätt som det någorstädes göres; men när sjelfwa bruket däraf blir missvårdat, slår intet fel, at ju ock tilverkningen af verktygen blir liderlig. Jag menar likwäl, at detta kan hjelpas och wil berätta, hwad granlagenhet som finnes i andra arbets-don. Här äro många som tilverka räfsor, men ingen har kommet up mot en bräckelig man i Sibbarps Soken: hans räfsor hafwa waret nätta, lätta och starka. Men nu i sommar fick jag i samma Soken se räfsor, som woro gjorda i Södre-Halland, mycket lättare och så wiga til bruk, at jag förundrade mig däröfwer, besynnerligen då det berättades, huru pinnarne äro af så segt ämne, at de ej utan största wäld afbrytas, och så fästade, at de ej falla ut, ehuru de ock torkas, fast än de tyckas sitta löse. Tänk om en Plog-makare blef så efterfrågad; huru skulle denna wetenskapen då tiltaga?

Litteratur.

N. Söderblom, *Ur religionens historia*. Stockholm 1915. 8 + 292 s. 8:o. Pris 4,50.

För sju år sedan utkom under dåvarande professor Söderbloms redaktion det märkliga arbetet *Ur främmande religionsurkunder*, egadt att, såsom redan titeln antyder, genom ett omsorgsfullt val af i noggrann öfversättning utförda prof ur dessa skrift r låta läsaren på egen hand bilda sig ett omdöme om främmande folks religiösa lif och åskådning. Att säga, att den under slutet af förra året utkomna bok, som härmed anmäles, utgör ett slags vägledande och förklarande supplement till nämnda arbete, är naturligtvis en paradox, så mycket mer som ett flertal af bokens uppsatser tillkommit flera år förr än nämnda antologi såg dagen. Men en viss skynt af sanning ligger

dock i ett sådant uttalande, och då en anmälan af ärkebiskopens bok i denna tidskrift sålunda bäst motiveras, tillåter jag mig att här betrakta den från denna onekligen något ensidiga synvinkel.

Tager man sig för att med ledning af innehållsförteckningen omordna de i »Ur religionens historia» ingående afhandlingarna och uppsatserna, erhåller man en naturligtvis visserligen mycket afbruten men däremellan så mycket lifligare och färgrikare syn på mänsklighetens religiösa stadier alltifrån Australiens infödingar till antiken, Laotse, Buddha och kristendomen, ja till Nietches tröstlösa eviga kretsloppsteori. I afhandlingen »Mysterier hos ett stenåldersfolk» har författaren med anlåtande af de vid tiden för nedskrifvandet (1906) bästa och utförligaste källorna Howitts samt Spencers och Gillens arbeten gifvit en synnerligen instruktiv sammanfattande framställning af de australiska urinvånarnas sällsamma riter, särskildt de som förekomma vid upptagandet i mansklassen. Till denna kanske mer etno-sociologiska än religions-vetenskapliga afhandling, hvilken jag i denna tidskrift särskildt vill framhålla, ansluter sig på sätt och vis uppsatsen om »Andrew Lang och Bäjämi», ehuru författad fyra år tidigare, såsom ett religionshistoriskt tillägg.

Rör sig författaren i »Mysterier hos ett stenåldersfolk» på rent etnologiskt plan, ställer han sig i bokens väl därjämte betydelsefullaste afhandling »Antikens frälsaregestalter och frälsaren i evangeliet» afgjort på religionsforskningens högre nivå. Trots sin egenskap af tillfälligt populärt föredrag skänker äfven kapitlet om »Rus och religion» en stor behållning af religionsvetenskaplig insikt. Helt visst skulle detta hafva blifvit i ännu högre grad förhållandet, i fall omständigheterna tillåtit en utförligare och vidsträcktare framställning af de primitivare etnografiska företeelser, som nu blott inledningsvis antydas. Af kanske mer politisk än religionsvetenskaplig betydelse är däremot kapitlet om »Juansjikai's offer till himlen», om ock i sitt slag nog så beaktansvärdt. Jag har här i allra största korthet nämnt endast några strödda exempel ur samlingen. Ännu en uppsats får dock, trots kortheten af min anmälan, här icke förbigås, om ock öfverskriften kan tyckas angifva öfvervägande kyrklig art och tendens. Jag afser det inledande kapitlet om »Primitiv hedendom och missio-

nen», hvari författaren vädjar till missionärernas medverkan för religionsforskningen, på samma gång som han utkastmässigt tecknar den primitiva religionens grunddrag.

Den som följt med de senare årtiondenas religionsvetenskapliga företeelser i vår litteratur återser nog i en och annan af de i »Ur religionens historia» ingående uppsatserna gamla välkända bekantskaper, hvilka han emellertid förut haft svårt nog att uppsöka på de ställen där de förekommit. Ärkebiskopen meddelar ock i sitt förord, att de flesta uppsatserna förut offentliggjorts i svenska och utländska tidskrifter. För att de nu omsider föreligga samlade i en volym måste en hvar för kulturella ämnen intresserad vara författaren särdeles tacksam. Den tankeskärpa och det formella mästerskap, som utmärka denne, äro för välbekanta för att här behöfva mer än nämnas.

N. E. H.

Notiser.

Vägledningen genom den i juli månad 1915 öppnade *Afdelningen för Bokhandtverk*, rum 115 i museets källarvåning, har utkommit. Den är utarbetad af Sune Ambrosiani och säljes i likhet med öfriga vägledningar genom mindre specialsamlingar till ett pris af 25 öre.

I Nordiska Museets farmaceutiska afdelning, rum 113, 114 i källarvåningen, ingår äfven rester af apotekets i Köping 1700-talsinredning. Dessa ha blifvit föremål för en af apotekar Axel Kockum författad utförlig redogörelse i *Farmaceutisk Revy* år 1915—1916 med titel: *Medicinalia från Carl Wilhelm Scheeles apotek*.

Samfundet för Nordiska Museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsavgift är *sju* kronor. Utom hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsavgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsavgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor, att anse såsom ständigt ledamot och sedan befriad från alla avgifter.

Ledamot, såväl stiftande som ständigt, erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museets samtliga afdelningar för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilkens namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklädspriset genom museets expedition å Skansen.

Dessutom eger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Museet å Lejonslätten kosta eljest 5 kr. för vuxna, 3 kr. för barn och till Skansen 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsavgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter midten af januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock fr. o. m. den 15 dec. till midten af jan. å museets expedition å Skansen utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm 14. Allm. telefon 4. Riks telefon 13 10.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklåspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

Pärmar, afsedda för Fataburens olika årgångar, af blått linne samt till ett pris af 1 kr. för årg., finnas efter rekvisition att tillgå hos K. hofbokbindaren GUSTAF HEDBERG, Gamla Kungsholmsbrogatan 26, Stockholm C.